

יד יצחק בן-צבי

למה ירושלים תמיד שתים?

ירושלים בין אוטופיה לריאליה

כנס ימי ירושלים השביעי ע"ש אשר ושושנה הלוי,

בוני ירושלים בחומר וברוח

תקצירי הרצאות

יום שלישי 30.7.2024

מושב פתיחה

פרופ' גדעון ביגר

היכן היא ירושלים? הגבולות של ירושלים של מטה

ירושלים "בירתו הנצחית של העם היהודי", העיר הקדושה גם לנוצרים ולמוסלמים, עיר שנדמה כי כל אחד תובע ריבונות ובעלות עליה, ולפחות להיות מעורב בקביעת עתידה, מהווה מזה דורות נושא לדיונים מדיניים ויישוביים. כיום משמשת ירושלים המאוחדת, בגבולות שנקבעו על ידי ממשלת ישראל ב-1967, כבירתה של מדינת ישראל. אולם נראה כי העולם הרחב מסרב להכיר במעמדה של העיר המאוחדת כבירת ישראל ומתנגד לשליטה ולריבונות הישראלית על חלקה המזרחי של העיר. מצב עניינים זה מעורר שאלות לגבי תיחומה של ירושלים. האם ירושלים מתוחמת בגבולות מוניציפאליים ברורים? האם ירושלים ה"אמיתית" היא רק העיר שבין החומות? מה משמעות הגבולות שהותוו לעיר בהחלטת האו"ם מן ה-29 בנובמבר 1947 (החלטת החלוקה)? ובקיצור – היכן היא ירושלים? זו התופסת עניין רב כל כך בעולם הרחב עד כדי ספירת אישורי הבניה הניתנים בעיר.

פרופ' רוני רייך

אחד בעקבות שמונה: על המפגש של ארכיאולוג, חופר עיר-דוד, עם חפירותיהם של שמונה ארכיאולוגים שקדמו לו

בין השנים 1969 ל-2010 עסקתי בחפירות באתרים שונים בירושלים. תחילה בסיוע לארכיאולוגים בכירים ממני, ומאוחר יותר בחפירות בראשותי. בשנים האחרונות (1995-2010) התרכזו חפירותי בגבעת עיר דוד. בגבעה זו נערכו חפירות ארכיאולוגיות יותר מבכל אתר אחר בארץ-ישראל, על ידי המספר הגדול ביותר של ארכיאולוגים.

חפירותי נגעו פה ושם בגבולות החפירה של ארכיאולוגים שקדמו לי, ובמקרים אחרים אף עלו עליהם. כך יכולתי לחבר את ממצאי לממצאיהם, ולהשלים את התמונה הארכיאולוגית. כך גם יכולתי לא פעם להביא נתונים חדשים שתיקנו את מסקנותיהם של קודמי.

בעיר דוד קדמו לי החופרים: צ' וורן, פ' בליס וא' דיקי, ק' שיק, ל' וינסאן, ר' וייל, ר' מקאליסטר, ק' קניון, י' שילה, שחפירותי "נגעו" בחפירותיהם. העמקתי לחקור את ממצאיהם ולקרוא את פרסומיהם, מתוך מטרה להבין את השרידים העתיקים שחשפו בחלקת קרקע זו או אחרת. יחד עם זאת, העיסוק המתמיד, לאורך שנים, בהישגיהם של חוקרים אלה הביאו אותי גם לנסות ולהבין את הלך הרוח שבו היו נתונים, בקשיים עליהם התגברו, במטרות שעמדו לנגד עיניהם, בתקופות השונות בתולדות העיר. עם שניים מהם גם נפגשתי באופן אישי (קניון, שילה).

בהרצאה, אני מבקש לערוך "חפירה" בממשקים האלה שביני ובין החופרים האלה. האם עלו מכך תובנות מסוג אחר? דומני שרק ירושלים עשויה להציע מפגש שכזה.

[מושב ראשון: רוח וחומר בירושלים בתקופת הבית הראשון](#)

פרופ' עודד ליפשיץ

מה ידעו מחברי התיאורים המקראיים על ירושלים של ימי דוד ושלמה?

מה ידעו המחברים של ההיסטוריה המקראית על ירושלים שהתקיימה מאה, מאתיים, שלוש-מאות ויותר שנה לפני זמננו? מה הם ידעו על העיר שלפני כיבושה בימי דוד? מה הם ידעו על כיבוש העיר בימי דוד? על אוכלוסייתה לפני הכיבוש ואחריו? על תהליך התבססותה כבירה של ממלכת יהודה? מה הם ידעו על העיר ועל המקדש שהוקם בה בימי שלמה? האם היו להם מקורות כתובים כלשהם, שעליהם הם היו יכולים להתבסס לצורך כתיבתם של התיאורים הללו? עד כמה התיאורים הללו היו מדויקים ותאמו לתקופות הקדומות הללו?

בהרצאה זו אטען שבכל התיאורים על ההיסטוריה הקדומה של ירושלים משתקפים נושאים שהעסיקו את העילית הירושלמית בימיו של ההיסטוריוגרף המשנה-תורתי בשלהי המאה השביעית לפנה"ס, שלוש מאות שנה מאוחר לזמננו של דוד ושלמה, ובחלק ניכר מהמקרים משתקפים נושאים שהעסיקו דורות מאוחרים יותר – בימי גלות בבל ובימי שיבת ציון. פרטי המידע הקדומים שמשובצים בטקסט נובעים, לדעתי, לא ממידע כתוב אלא מזיכרונות שנקשרו למקומות, חפצים ומבנים שהיו מוכרים בירושלים בדורות המאוחרים הללו. אלה נשאו עימם את הזיכרון על אנשים ואירועים מימי קדם, וזה התפרש בדורות מאוחרים בדרך שהתאימה למחברים. הדברים הועלו על הכתב והתקבעו כהיסטוריה בתוך רצף התיאור ההיסטוריוגרפי על ירושלים ועל ממלכת יהודה.

ד"ר אהרן טבגר

"שלמה בנה את המלוא" (מלכים א יא, כז): מה למלכים ול"ירושלים של מטה"?

"המילוא" הוא שם מקום בירושלים הקדומה, שעד היום היה מקובל לזהותו כאחד ממפעלי מילוי העפר הגדולים של ירושלים שתמכו במפעלי הבנייה המלכותיים בחיבורם עם פסגת גבעת עיר דוד. עיון בשימושים השונים בשורש מ.ל.א בשפות שמיות שונות, מאפשר להציע כי "המילוא" הוא מונח המתקשר לפעולת מילוי מים ממעיינות שופעים, ובפירוט ממעיין הגיחון, במקרה של ירושלים. העדויות הארכיאולוגיות החדשות על תיארוך "מגדל המעיין" המבוצר מעל הגיחון, שבעבר יוחס לתקופת הברונזה התיכונה, לשלהי המאה התשיעית לפסה"נ, מאפשרות להציע בנוסף את זיהויו כ"בית מילוא" (מלכים ב יב, כ), שבו, על-פי התיאור, נרצח יואש מלך יהודה בשנת 796 לפסה"נ. בהרצאה זו

אבחן את העדויות המקראיות והארכיאולוגיות לפועלם של מלכי יהודה באזור נמור זה של העיר, תוך התמקדות בחשיבות מקום מילוי המים בעיני תושבי ירושלים של אותה תקופה.

Dr. Norma Franklin

Revealing the Ophel of Jerusalem

The word עֶפְלָה , *ōpel* occurs seven times in the Hebrew Bible in reference to Jerusalem, in Isaiah 32:14; 2 Chronicles 27:3, 33:14; Nehemiah 3:26, 3:27, 11:21; and Micah 4:8. However, by the late second Temple period the location of the Ophel in Jerusalem was forgotten. Josephus Flavius in *The Jewish War* (5.145) described the Ophel as an area contained by three walls, one of which joined the eastern cloister of the Temple.

In 1867 the Palestine Exploration Fund (PEF) dispatched Charles Warren to Jerusalem to ascertain the location of the Ophel. Warren sunk the first of his famous shafts near the south-east corner of the Temple Mount where he discovered, at a depth of ca. 11 meters, a well-built high wall that abutted the Temple platform. Warren announced that he had found the wall of the Ophel.

Warren's "Ophel wall" was re-discovered by Kathleen Kenyon which she re-dated to the Byzantine period. In the 1970s and 80s following the Benjamin and Eilat Mazar excavations the area was officially named the Ophel.

This paper will explore the real meaning of the word עֶפְלָה \ *ōpel*, a meaning that has been lost in translation. This will enable the Ophel of Dibon, the capital of Moab, mentioned in the 9th c BCE Mesha Stele, to be recognized, and the Ophel of Samaria, the capital of Israel, mentioned in 2 Kings 5:24 to be discussed. In this way the Ophel of Jerusalem, a key element of this great city, can be revealed.

ד"ר אורית פלג-ברקת ופרופ' עוזי ליבנר

חוויית העלייה לרגל למקדש בירושלים הרומית לאור הממצא הארכיאולוגי

המחקר הארכיאולוגי של העשורים האחרונים חולל תמורה ביכולת שלנו לשחזר את ירושלים בתקופה הרומית הקדומה, במהלך מאה השנים ממלכותו של הורדוס ועד חורבן העיר בשנת 70 לספ"ה. המחקר העלה כי עבודות הבנייה המאסיביות שהיו קשורות להרחבת מתחם הר הבית ולסלילת רשת הדרכים העירונית החדשה במזרח העיר נמשכו פרק זמן ארוך. מאפייניו של הרחוב הראשי של העיר, המחבר בין הכניסה הראשית לעיר מדרום עם מתחם המקדש והמתקנים לאורך התוואי שלו מילאו את צורכי עולי הרגל בדרכם לבית המקדש ובמקביל עיצבו את חווית המסע הדתי שלהם. ההרצאה תתמקד בעלייה לרגל למקדש ירושלים מנקודת המבט של התנועה הפיזית של עולי הרגל והשפעתה על החוויה הרוחנית וכן בממצאים החומריים שנתגלו בעיר, אשר ניתן לקשור אותם לנוכחותם של עולי הרגל הרבים שפקדו את העיר. בהרצאה גם נציג בקצרה פרויקט מחקר חדש המתמקד בעופל – המרחב המצוי למרגלות שער הר הבית הדרומיים, ששימשו שערי הכניסה הראשיים אל מתחם המקדש. פרויקט זה, הכולל חפירה חדשה ופרסום של מכלולים רלוונטיים מחפירות עבר, מבקש לבחון כיצד עוצב העופל כדי לשרת את רבבות המאמינים שהתאספו במקום לפני כניסתם אל הר הבית.

ד"ר דויד גורביץ'

"עין לציון צופיה": שחזור האנטוניה כביצור מגן על הר הבית וכמוקד

שליטה על המקדש

הביצור אנטוניה הוקם על-ידי הורדוס סמוך לפינה הצפונית-מערבית של הר הבית. מטרתו היתה כפולה – הגנה על המתחם המקודש מצפון, שהיה הכיוון הטופוגרפי הפגיע ביותר של הר הבית, ובנוסף לשמש כמוקד שליטה על המון עולי הרגל שמתאסף במתחם המקודש במהלך שלושת הרגלים. בתקופת הנציבים האנטוניה המתנשאת מעל רחבת המתחם איששה את הסמכות

העליונה של השלטון הרומי. באנטוניה ישב חיל מצב רומי והכוהן הגדול נאלץ להפקיד בתוכה את בגדי השרד שלו למשמרת.

על-פי יוסף בן מתתיהו, במהלך המצור הרומי בשנת 70 לספה"נ, סווגה האנטוניה על-ידי טיטוס כנקודת מעבר הכרחית בדרך לכיבוש הר הבית. במהלך ניסיונות שונים, פעם אחר פעם, ריכזו הרומאים את מאמצייהם לכיבושה (מלחמת היהודים 5.356, 5.466-5.467, 5.523). למרות שהניסיונות הראשונים נחלו כישלון חרוץ, הרומאים לא שינו את האסטרטגיה. ואכן, לאחר נפילת האנטוניה, תוך זמן קצר, נחרץ גם גורלו של בית המקדש.

בשל מרכזיות האנטוניה בתיאורי המרד והמסורת הנוצרית מימי הביניים לפיה משפטו של ישוע התקיים שם, נעשו ניסיונות רבים במחקר לשחזרה. שחזורים אלה מראים מצודה גדולה, בעלת ממדים עצומים. אולם בהרצאה זו אציע שחזור צנוע יותר לאנטוניה. על פי השחזור שאציע האנטוניה היתה ביצור צר מאוד, אך מתנשא לגובה חריג ומרשים. השחזור שאציע משלב יחד ממצאים ארכיאולוגיים שתועדו במהלך המאות ה-19 עם ממצאים שנחשפו בסקר המבנים הממלוכים שבמהלכו נסקרו המבנים שצמודים להר הבית. הביצור המשוחזר דומה לתוכנית ביצורים הלניסטיים במרחב ומתחבר לתיאור הסתום אצל יוסף בן-מתתיהו, שעד כה זכה לתשומת לב מועטה אצל החוקרים: תיאור שמדגיש את גובהו הרב של הביצור מבלי לנקוב במימדיו, ולצד זאת מדגיש את תפקידו כמפתח לשליטה על המוני עולי הרגל שהתאספו במתחם המקודש. כך, המוקד הצבאי והשלטוני הצופה מלמעלה אל המתחם המקודש, משמש כמוקד מוגבה עבור "ירושלים של מטה" אל מול "ירושלים של מעלה".

ד"ר משה פיאמנטה

כלי נגינה בחיי היום יום בירושלים של מטה בשלהי ימי הבית השני

מקורות רבים בספרות התנאים מתארים נגינה "בירושלים של מעלה". השימוש בכלי נגינה במקדש, בעבודת הקורבנות ובמועדים מקודשים מתואר במקומות שונים במשנה: בתוספתא ובמדרשי ההלכה (למשל, משנה תמיד ז, ג המתארת שימוש בכלי נגינה בטקס קרבן התמיד; תוספתא סוכה ד, י הדנה בתקיעות שהושמעו בחצוצרות בזמנים שונים במקדש; ספרי זוטא י, י העוסק בכלי הנשיפה בו יש לעשות שימוש בקורבנות ראש השנה במקדש, ועוד). כמו כן, ברבות השנים נמצאו ממצאים ארכיאולוגיים שונים הקשורים לשימוש בכלי

נגינה במקדש (למשל, "האבן לבית התקיעה" בחפירות הכותל, כלי הנגינה המתוארים על מטבעות בר-כוכבא, ועוד).

בהרצאה אבקש לדון דווקא בכלי נגינה "מירושלים של מטה", שיועדו ככל הנראה לשימוש יום יומי. בחלק הראשון אשווה בין שרידים של שני כלי נשיפה המזוהים כחלילים, המתוארכים לשלהי ימי הבית השני אשר נמצאו בחפירות ארכיאולוגיות בירושלים ובסביבתה. החליל האחד נעשה ככל הנראה בידי אומן ויתכן ששמש בידי כוהנים ואולי אף בעבודת המקדש. ואילו החליל השני הינו חליל פשוט שנעשה כפי הנראה לשימוש יום יומי, מחוץ למקדש. בחלק השני אדון במקומות שונים בספרות התנאים (משנה כלים יא, ז; תוספתא שבת י"ב, י"ד; תוספתא כלים א, ח), המתארים קרנות וחצוצרות מסוגים שונים (קרן עגולה, קרן פשוטה וחצוצרות העשויות פרקים). אראה כי, כנראה, אין מדובר בכלי נשיפה ששימשו במקדש ויתכן שמדובר בכלים שדמו לחצוצרה הרומית מסוג 'בוקינה' (ישרה ועגולה), אשר שמשה בתחילה בידי כפריים ורועי צאן.

ד"ר רם בוכניק

השתקפות הקדושה מבעד לתילי האשפה בנחל קדרון, ירושלים של שלהי ימי הבית השני

עיר המקדש ירושלים התהדרה בפאר והדר בשלהי ימי הבית השני, עת שימשה כמרכז הפולחני היחיד של תושבי יהודה וארץ ישראל. היה זה מטרופולין גדול ממדים ועתיר אוכלוסין שנהנה מעושר רב שניכר במרחבים הציבוריים, במקדש ובסביבתו ואף במרחבים הפרטיים ובהם בתי התושבים וחצרותיהם. אולם קדושתה של העיר התבטאה גם בהגדרת תקנות הלכתיות המייחדות רק אותה בנוף העירוני הארץ-ישראלי בן התקופה. בספרות ההלכתית מודגשות תקנות הנוגעות לשימור מעמדה המיוחד של העיר ירושלים ובהם האיסור על יצור מפגע אשפה בתחומה. במהלך המחקר הארכיאולוגי ארוך השנים התגלו מספר תילי אשפה בהיקפה של העיר בת התקופה. בעבודה זו ביקשנו לבדוק את תכולת תילי האשפה שהתגלו בנחל הקדרון על מרכיביהם האורגניים והאנ-אורגניים. מן הידועות הוא כי האשפה טומנת בחובה מידע ארכיאולוגי רב ערך המאפשר ניתוח תרבויות ואמונות קדומות ומאפשר לשחזר את חיי היום-יום של התושבים הקדומים, כמו גם את מאפייני העיר על שווקיה ובתיה. ולפיכך מיקדנו עבודה זו בזיהוי עדויות לשמירת קדושת העיר הייחודית. מניתוח תכולת האשפה עלו עדויות לפעילות אנושית בהיקף של כחמישית מן הממצא. וביניהם בלטו כלי החרס, כשבראשם התגלו שרידי סירי בישול המעידים ככל

הנראה על פעילות עולי הרגל. יחד עם זאת ניכרה שכיחות מעטה של כלי ייבוא וכלי אבן, כשעדות האחד מבהירה בדלנות והימנעות מניצול כלים שלא יוצרו בידי יהודים, בעוד היעדרות כלי האבן מציגה שימוש משני ומחזור מירבי טרום זריקה לאשפה. בין השרידים האורגניים מן החי והצומח התגלו עדויות לשמירה מוקפדת על חוקי המאכלות האסורים והיעדרות חיות טמאות. יחד עם זאת, התגלו שרידי תרנגול עליו חל איסור גידול בתחומי העיר. בנוסף התגלו שרידי דגי מאכל שהגיעו כתוצר סחר עם דייגי מצרים ודיונים הלכתיים בני התקופה נערכו לבירור כשרותם. לסיכום ניכר כי ניתוח מרכיבי אשפות הקדרון בירושלים מאפשרים לשזור לכדי תמונה מקיפה של מאפייני הקדושה הייחודיים לעיר הקדומה.

מושב שלישי: "פוסט טראומה" – מה קרה בירושלים לאחר חורבן העיר והמקדש בשנת 70 לסה"נ?

ד"ר שלומית וקסלר-בדולח

חיילים ואזרחים בירושלים לאחר שנת 70 לסה"נ לאור הממצא הארכאולוגי

ממצאים ארכאולוגיים שהתגלו בירושלים, ובהם שרידי מבנים, קטעי רחובות, כתובות בנייה וממצא קטן המתוארכים לשליש הראשון של המאה הב', מעוררים דיון מחודש באופי הישוב שהתקיים לאחר שנת 70 על חורבות העיר ההרודיאנית.

ההנחה המקובלת היא שלאחר שנת 70 הוקם מחנה הלגיון העשירי על חורבות העיר ההרודיאנית, ובימי הקיסר הדריאנוס נוסדה, לצד מחנה הצבא, העיר הרומית איליה קפיטולינה. אולם חלק מהשרידים שהתגלו לאחרונה באזור הכותל המערבי לא נראים כשייכים למחנה הצבא. הם נבנו לראשונה בין השנים 70-130 לספה"נ ויתכן והם משקפים המשכיות ב"חיי" מבנים מימי הבית השני, לאחר חורבן שנת 70. שרידים אלו, שיידונו בהרצאה, מאפשרים לדון בזהירות באפשרות שקטעים מסוימים של העיר ההרודיאנית כלל לא נהרסו, או שוקמו חלקית לאחר שנת 70, אך מכאן עולה שאלה נוספת: מי עשה בהם שימוש?

סמוך למחנות הצבא הרומי התפתחו כרגיל ישובים ארעיים של "מלווי הצבא" הרומי, המכונים "קנבה". האם ניתן לייחס חלק מהשרידים שהתגלו לאוכלוסייה

אזרחית ששהתה סמוך למחנה הלגיון העשירי טרם ייסודה של איליה קפיטולינה, ולא בהכרח לחיילים? מה היה אופייה של אוכלוסייה זו? האם היא כללה גם יהודים שבתקופה זו טרם נאסרה כניסתם לתחומי העיר? סוגיות אלו ואחרות העולות מהממצאים הארכאולוגיים של השנים האחרונות, מעוררות עניין רב – ויידונו בהרצאה.

ד"ר רחל בר נתן, ד"ר שולמית טרם, ד"ר איתמר טקסל וד"ר עוזי עד

'בין שועפאט למוצא' – הישוב סביב ירושלים לאחר שנת 70: יהודים, וטרנים רומים, והקשר בינם לבין מחנה הלגיון העשירי

תוצאותיו הקשות של המרד הגדול הביאו לשינוי מנהלי בארץ-ישראל, ובמיוחד באזור ירושלים. אזור זה כונה מעתה: טופרכיית אורינה, ונוהל בידי הצבא הרומי, וליתר דיוק בידי הלגיון העשירי פרטנזיס, שמחנה הקבע שלו נקבע בירושלים החרבה. על מצב היישוב מסביב לירושלים לאחר שנת 70 מעטות העדויות ההיסטוריות. בשנים האחרונות התגלו שני יישובים שיוצגו בהרצאה: בראשון, בשועפט, מצפון לירושלים נבנה ישוב אזרחי שניתן לזהותו כיהודי, ובשני במוצא שממערב לעיר, הוקמה מושבה (קולוניה) של חיילים משוחררים רומים (וטרנים). שני היישובים, שנוסדו והתקיימו בפרק הזמן המכונה במחקר "בין המרידות" (70–130 לסה"נ), נעזבו ממניעים שונים בצל הקמת איליה קפיטלינה ומרד בר כוכבא (130–135 לסה"נ לערך). השרידים הארכאולוגיים שהתגלו באתרים אלו מאירים את הסדר החדש שהתהווה באזור לאחר החורבן, ואת אופי היישובים – הצבאי והאזרחי, הפגאני והיהודי – שהתקיימו סביב ירושלים בין השנים 70 ל-130 לסה"נ. והקשר בינם לבין מחנה הלגיון העשירי.

ד"ר אבנר אקר

מחנה הצבא הרומי, החיים בקרבתו והקשרים עם "מלווי הצבא" לאור הממצא האפיגרפי

פלביוס יוספוס כותב שאחרי שנת 70, בשוך הקרבות, אספסיאנוס הציב את הלגיון העשירי פרטנזיס בירושלים, לא הקים בה עיר, ויישב שמונה מאות יוצאי צבא על אדמות מופקעות באזור מוצא, מצפון מערב לעיר. על אלו הוסיפו לאחרונה החפירות הארכאולוגיות המרובות בסביבות ירושלים יישוב, ככל

הנראה יהודי, בשועפט מצפון מזרח לעיר, מפעל לבנים וכפר בפאתי העיר באזור בנייני האומה ולבסוף גם עדויות מרתקות לבנייה עירונית אזרחית בירושלים, ייתכן שעוד לפני הקמת הקולוניה אליה קפיטולינה. זוהי התמונה היישובית שקידמה את פני הדריאנוס כאשר הגיע לביקורו המפורסם באזור ירושלים בשנת 130. המחקר הארכיאולוגי של ירושלים בשלושת העשורים האחרונים הפך את הקערה על פיה בכל הנוגע להתפתחותה בתקופה שאחרי חורבן בית המקדש השני והקמת הקולוניה אליה קפיטולינה. אם בעבר המחקר נאלץ להסתמך על השוואות לקולוניות אחרות באימפריה, כעת ירושלים יכולה לשמש מקרה מבחן מאיר עיניים להתפתחות עירונית סביב מחנות לגיון. יחד עם זאת, בעוד שהממצא הארכיאולוגי מבהיר את המצע היישובי, הרקע החברתי והאדמיניסטרטיבי להתפתחות העיר נותר עלום וחסר. לשם הבנת הרקע הזה ושחזור החברה והאדמיניסטרציה של ירושלים בשלב זה, יש לפנות למקורות אפיגרפיים וספרותיים מרחבי האימפריה. על כן, בהרצאה זאת, אפנה לעדויות אפיגרפיות ואחרות ממערב האימפריה, שמאירות את ההתפתחות העירונית והפסאודו-עירונית סביב מחנות צבא רומיים, כמו גם את סמכותו של הלגיון לנהל טריטוריה בהיעדר עיר.

ד"ר רן אורטנר

המחנה האבוד של הלגיון העשירי 'פרטנזיס' בירושלים: הר-הבית – פתרון חדש לשאלה ישנה?

שאלת מיקומו הנעלם של מחנה הלגיון העשירי 'פרטנזיס' לאחר שנת 70 לסה"נ, מהווה מרכיב מרכזי בנושא מחקר רחב יותר – שיחזור אופייה ותוכניתה של ירושלים בתקופה הרומית המאוחרת.

מיקום מחנה הלגיון העשירי העסיק את המחקר במשך 130 שנים, החל מן המאה הי"ט ועד לזמן זה. חוקרים רבים ניסו לשחזר ולשרטט את תוכניתה של ירושלים שלאחר חורבן בית שני (לימים המושבה הרומית – איליה קאפיטולינה), תוך שדנו במיקומו האפשרי של המחנה מאחר וברור כי הייתה לכך השפעה רבה על מתאר העיר ונופה.

אולם, אין כל הסכמה בין החוקרים סביב אף אחת מהצעות הזיהוי, מאחר ומחקרים אלו לא העלו הוכחות ארכאולוגיות חותכות. במיוחד חסרים שרידי ביצורים של המחנה, שערים, או קסרקטינים, שיעידו על מיקומו של המחנה.

לאחר למידה ובחינת השקפות המחקר השונות וממצאים ארכאולוגיים שנחשפו לאחרונה, מחקר זה מבקש להציע בזהירות הנדרשת זיהוי חדש לפיו מחנה הקבע של הלגיון העשירי הוקם על רחבת הר-הבית העליונה תחת מסגד אל-אקצא של ימינו.

בנוסף, מוצע לזהות קבוצת 'מבנים צבאיים' מהתקופה הרומית שהתגלו תחת פינתו הדרומית-מערבית של הר-הבית ע"י משלחת פרופ' בנימין מזר בשנת 1978 ומבנים שהתגלו לאחרונה בחפירות 'עיר-דוד' ("דרך עולי הרגל"), כשרידי ישוב אזרחי-צבאי מסוג 'קאנבה' (canabae של ירושלים. ישוב זה התפתח לצד המחנה שעל הר-הבית בהתאם לדפוס ההתיישבות המוכר מחלקה המערבי של האימפריה הרומית.

כך, זמן קצר לאחר שנת 70, נוצר למעשה 'מכלול רומי' צבאי-אזרחי של מחנה ומבנים אימפריאליים מנהליים-צבאיים. בין המבנים: מפקדה, היכל 'פרטורים' וסאקלום (מקדש) על משטחו העליון של הר-הבית. בתקופת 'איליה קאפיטולינה' התפתחו מבנים אלו למתחם הפולחן האילי הקאפיטוליני שלרוב מזוהה גם הוא על הר-הבית וסביבתו. 'כפר הלווין' התפתח למרגלות הר-הבית, בפינה הדרום-מערבית ומדרום מערב לו. סביר כי היווה את התשתית הפיזית והאנושית להתפתחות המאוחרת יותר של העיר והקולוניה איליה קאפיטולינה.

רעיון זה מהווה חידוש ושינוי בקו החשיבה שהוביל את המחקר בנושא זה עד-כה והוא מציע, לדעתי, הסבר שלם וברור יותר של הממצאים הקיימים ובפרט את משמעותם ואופיים הדו-שימושי של מכלול המבנים הצבאי-אזרחי שהתגלו בחפירות מדרום-מערב להר-הבית, במנהרת הכותל, בקרדו המזרחי ולאחרונה בחפירות הרחוב המדורג' ש'בעיר דוד'.

[אירוע מיוחד במלאות 100 שנה להולדתו של יהודה עמיחי, משוררה של ירושלים](#)

פרופ' ניצה בן דב

עיר יום יום על שפת הנצח, ירושלים ביצירת יהודה עמיחי

מראשית כתיבתו ניסה המשורר יהודה עמיחי להתמודד עם מוטיב עיר הנצח שדבק בירושלים. מצד אחד, הוא ניסה לא להתכחש לעתיקות חומותיה, ליפי מגדליה, לקול הפעמונים שעולה באוזני תושביה, ולהרי הבראשית המקיפים אותה. ומצד שני הוא שאף להציגה כעיר שבה חל חילון של כמיהת הדורות וחל פישוט של הנדרים והשבועות, כי זוהי עיר כמידת אדם, שאנשים בשר ודם גרים בה, אוהבים, שונאים, חולמים ומתים בה, והיומיום שולט בנופיה ובאנשיה.

מופע: המשורר רוני סומק והזמרת רונית שחר במחווה ליהודה עמיחי

המשורר רוני סומק מספר ומשוחח על יהודה עמיחי ועל המפגש ביניהם מזווית אישית וכאומן. הזמרת יוצרת רונית שחר בביצועים מיוחדים של שיריו המולחנים של עמיחי, ושירה (ביניהם גם שיר חדש של עמיחי שהולחן עבור אלבומה האחרון).

יום רביעי 31.7.2024

מושב ראשון: ראשית צמיחתו של הרעיון של "ירושלים של מעלה" בימי בית שני ובנצרות הקדומה

ד"ר אורן איבלמן

ירושלים העכשווית וירושלים המשיחית בתפיסת כת מדבר יהודה

ירושלים תופסת מקום מרכזי בחלק נכבד ממגילות מדבר יהודה, אך קשה לדבר על תמונה אחידה של העיר העולה מהחיבורים השונים ובכל חיבור משתקפת ירושלים ייחודית. עם זאת, בהשוואה בין החיבורים השונים אפשר לזהות תפיסת עולם מגובשת שמכתיבה את היחס לעיר בהתאם להקשר הספציפי של כל חיבור. באופן פשטני אפשר לומר שבכתבי הכת יש הבחנה בין ירושלים כפי שהייתה קיימת בימיהם לבין ירושלים כפי שהם האמינו שתהיה בעתיד.

במהותה, ירושלים בתפיסת הכת היא עיר המקדש ועקרון זה מנחה את השקפתם שבהווה מעמדה של ירושלים הוא בעייתי. אולם, בעתיד הקרוב הגאולה תבוא וחברי הכת הם אלו שיהפכו את ירושלים לקדושה באמת. כיוון שכת מדבר יהודה דגלה בפרשנות מחמירה במיוחד לחוקי הטומאה והטהרה, הם טענו שהמקדש בימיהם אינו מתנהל ברמת הטהרה הנדרשת ולכן נמנעו מלקחת חלק בפולחן שהתנהל שם. בחיבורים הלכתיים – כמו מגילת המקדש ו'מקצת מעשה התורה' – ניתן לראות גם תפיסה לפיה סטנדרט הטהרה הנהוג במקדש אמור לחול באופן חלקי בכל תחומי העיר ירושלים.

ירושלים העכשווית נחשבת מקום מסוכן בתפיסת עולמה של הכת. ירושלים הייתה מרכז הכוח של יריביה העיקריים של הכת. בפשרים שונים מסופר כיצד העיר מלאה בדם ואלימות כתוצאה מהמאבקים הפוליטיים שהתחוללו בה. הכת כמובן האשימה את יריביה העיקריים באחריות לאלימות הזאת, שלפעמים מתוארת גם כמקור לטומאה. כך לדוגמא, בפשר חבקוק מואשם דמות המכונה "הכוהן הרשע" במעשי רצח המטמאים את ירושלים.

מנגד, בכתבים אסכטולוגיים של הכת ניתן לראות ציפייה משיחית במסגרתה אנשי הכת בעצמם משתלטים על ירושלים. בפשר ישעיהו א' אף ייתכן שמתואר כיצד הכת תהיה זאת שתציל את העיר מידי האויב במלחמת יום הדין. במגילת המלחמה מתואר כיצד חברי הכת יחזרו לירושלים במסגרת מלחמתם בבני החושך. לאחר ניצחון זה, הם האמינו שהם יהיו אחראים לפולחן במקדש, ושכתוצאה מכך יוכלו ישראל לכבוש את העולם במלחמה שתוארך עשרות שנים. בחיבורים אחרים מתוארת גם תפארתה של ירושלים בימות המשיח, וזאת בניגוד למצבה הירוד – בעיני הכת – בתקופה העכשווית.

Prof. Michel Zank

Double Vision: Allegorization and Other Strategies of Unseeing the City

The shift from Iron-Age *yerushelem* to late antique *yerushalayim* famously manifests in Paul's letter to the Galatians, where it appears as the result of an allegorical interpretation that "unsees" — and thus removes — the literal city that is before one's eyes by

drawing attention to a city that is rendered present by its absence. The modern strategy of biblical archaeology, which seeks the “true” and “eternal” city not “above” but “below” the present built-up, living, and inhabited urban space, oddly mirrors the ancient strategy of “unseeing” what’s before one’s eyes and once again does violence to what is present in the interest of something absent. This paper will consider this dialectic of presence and absence with regard to the economy of Jerusalem’s symbolic value in its spatial (cosmic) and temporal (eschatological and historical) deictic and referential respects.

Scott Chase

Jerusalem, My Happy Home: Inhabiting the Holy City in Early Christian Discourse

Paul’s allegory of the two cities (Galatians 4) distinguishes between the present day Jerusalem of his discursive adversaries and another, heavenly city to which the saints belong. The later reception of this “tale of two cities” and other New Testament ideas about citizenship raises the question: who were the inhabitants of “Jerusalem” in the imagination of early Christians? There is no single ideal of the Holy City’s citizenry; characterizations ran the gamut from otherworldly exemplars of spiritual purity, to self-designated ascetic and prophetic communities, to, in some cases, malevolent supernatural beings. In this paper I focus on sources that show a diversity of perspectives on the Holy City’s inhabitants. In the 2nd century Gnostic First Apocalypse of James and Testimony of Truth, Jerusalem’s inhabitants are the archons, ambivalent rulers of the material realm, and their demonic servants. By contrast the Montanists held themselves up as the righteous inhabitants of a new “Jerusalem” in Asia Minor. Citizenship in the new Jerusalem was also instrumental in adversus Judaeos debates such as Cyprian’s On The Two

Mountains of Sinai and Zion. A final example, from Methodius' On the Banquet of the Ten Virgins, describes the inhabitants of the New Jerusalem as those heeding the work's call to perpetual virginity. In analysis, I draw on two broader cultural phenomena in the early imperial period: the shifting understanding of citizenship in the wake of empire, and the revival of interest in ethnography and specifically "the relationship between ethnographical knowledge and the articulation of power and space in the Augustan world" (C. Nicolet). Early Christians interested in the reinvention of the world order and its power dynamics, used the Holy City and her citizens to envision a "moral geography" that served both the reinforcement of various Christian "worldviews" and the polemical construction of boundaries.

חורי שיר

"מה למעלה, מה למטה": ירושלים של הנוסע מבורדו (333 לספירה), עיר רומית-פגאנית על סף העידן הנוצרי

בשנת 333 נכתב החיבור מסע מבורדו (*Itinerarium Burdigalense*), הנחשב לתיאור המוקדם ביותר של עולה רגל נוצרי לארץ הקודש. בזכות תאריכו המוקדם ומקומו החלוצי בספרות הצליינית, הוא מספק עדות מאירת עיניים לראשיתו של תהליך בו ארץ הקודש, ובמרכזה ירושלים, הופכת מפרובינציה משנית בחשיבותה למוקד תיאולוגי וריטואלי. הביקור בירושלים, שיאו של המסע, נערך בשלבים מוקדמים של ניצור העיר, כאשר מראה עדיין נושא יותר מכל את אותותיהן של כ-200 שנותיה כעיר רומית פגנית תחת השם 'איליה קפיטולינה'. באמצעות דיון במסלול של הנוסע מבורדו, אצביע על פער שמתקיים בין המקומות הקדושים שרואה הנוסע לנגד עיניו לבין האופן שבו הם מועלים על הכתב. אראה שהמחבר מתעלם ממונומנטים מסוימים ומשנה את אופיים של אחרים, במטרה ל"שווק" לקוראיו דימוי של מרחב התואם את כתבי הקודש, כבמה למסר של שקיעת העבר היהודי והחלפתו בניצחון נוצרי.

התחנה הראשונה בירושלים היא בריכות בית חסדא, המתוארות כבריכות תאומות בעלות חמישה שערים שמימיהן סוערים. הודות לחפירות ארכאולוגיות, ידוע שהחל מאמצע המאה השנייה הן הוסבו למרכז פגאני לכבוד

אסקלפיוס-סרפיוס. סביר שהוסיפו לתפקד בשימושן זה גם במאה הרביעית, כפי שנרמז בדרשה המיסטאגוגית הראשונה לקירילוס. הנוסע משיב את הבריכות לשמן ההיסטורי ומעלים את הקשרן בן הזמן. תחת אותה מגמה הרואה בנוף הפיזי חומר ביד היוצר, הוא מקים את הר הבית מהריסותיו ומדמה לראות בו התרחשויות מכתבי הקודש. כמו כן, בדבריו על מעיין השילוח מציין הצליין שנביעתו עוצרת ליממה מלאה בשבת, הערה שיש להבין ביחס לבריכות בית חסדא שבהן ערך ישו נס ריפוי בשבת (יוחנן ה', 1-18), באופן שמהדהד את הפולמוס על המצוות. גם הקברים המונומנטאליים בנחל קדרון מותאמים לנראטיב המגויס כאשר הם מזוהים כקבריהם של ישעיהו וחזקיהו, מסורת צליינית המובאת כאן בפעם הראשונה והאחרונה. ההסבר להערה מצוי במסורת עממית על מות המרטירים של הנביא ישעיהו שמופיעה במספר חיבורים בני התקופה, ביניהם חיי הנביאים. בחיבור זה, המסורת מוצגת לצד ציון מיקום קבר הנביא וכן, קושרת בינו לבין דמותו של חזקיהו דרך נבואת החורבן ממלכים ב, כ', טז-יח, באופן השופך אור על הכוונות התיאולוגיות של הזיהוי במסע הנוסע מבורדו.

מושב שני: ירושלים הארצית בתקופה הביזנטית

ברש אירה

כנסיית ציון הביזנטית בהקשרה העירוני: המסר "אם כנסיות כולן" המונחצ באבן

האם הנוף העירוני של ירושלים בתקופה הביזנטית נבנה בכוונה כ"מפה מנטלית", כזו המשלבת בעת ובעונה אחת את הסביבה החומרית ביחד עם המבנה החברתי, שהוא הנרטיב, שנועד לעצב את הזיכרון הקולקטיבי הנוצרי? כיצד ניתן לסייע בהקניית ידע נוצרי חדש למספר הגדול של עולי רגל המבקרים בעיר, ובאמצעותם להפיץ את הידע הזה ולהפוך אותו בסופו של דבר לידע משותף ומוכן מאליו? כך למשל, הזיהוי של הגבעה הדרום-מערבית של ירושלים עם ציון המקראית כשהעיר והנרטיב משתמשים באותו המרחב? נשאל: מה הן הדרכים בהן השניים מתקשרים? איך הרוחני והחומרי, האוטופיה והריאליה, השתלבו במרחב אחד ויצרו יחדיו תדמית של עיר קדושה, מקום זיכרון של אמונה הניתן לשכפול בכל נקודה בעולם הנוצרי?

אני תומכת בהשקפה שלפיה ארץ הקדוש בכלל, וירושלים בפרט, נבנו כ"תרגום של שיח מדובר לשיח של תצוגה ויזואלית ומגע" (Bowman 1999). ובהרצאה זו נדגים כיצד בתקופה הביזנטית מסורות "נבנו באבן", פשוטו כמשמעו. זאת על ידי בניית כנסיות, ריצוף רחובות ועיצוב המרחב העירוני באמצעות תהלכות ליטורגיות ומסלולים של עולי רגל. נשתמש בשיטות ארכיאולוגיות של ניתוח מרחבי, וגם בבחינה של מקורות ספרותיים ותובנות של חקר הזיכרון החברתי.

מטרת ההרצאה היא להראות כיצד תוכננה הסביבה העירונית של הגבעה הדרום-מערבית של ירושלים כדי לבסס בשטח את שני המסרים המרכזיים של הכנסייה הירושלמית. ראשית, עליונותה של הכנסייה הירושלמית ניכרה בדו-שיח טופוגרפי-אדריכלי בין מבנה כנסיית ציון לבין מתחם כנסיית הקבר. שנית, ניכוס נוצרי של המורשת היהודית העתיקה בא לידי ביטוי בהבדל בולט בין מתחם הר הבית הנטוש והגבעה הדרום-מערבית הנושאת את כנסיית ציון הקדושה שכל הדרכים מובילות אליה.

שני הנרטיבים המקומיים - הנוצרי (הברית החדשה) והיהודי העתיק (התנ"ך) - השתלבו והונצחו בנקודה עירונית אחת, במבנה המפואר אחד שעמד בראש הר ציון. מבנה זה גילם את התואר אליו שאפה ואף השיגה הכנסייה הירושלמית - "אם כנסיות כולן".

פרופ' יקי (יעקב) אשכנזי

תחרות קיסרית בירושלים: עיצוב הנוף הבנוי של העיר במאה החמישית

במהלך המאה החמישית לסה"נ, עת ערערו המחלוקות הכריסטולוגיות את היציבות הדתית והפוליטית של האימפריה, הנהיג את כנסיית ירושלים הבישוף יובנאליס. במשך חלק ניכר מתקופת הכהונה שלו פעלה לצדו בירושלים הקיסרית אוודוקיה, אשת הקיסר תיאודוסיוס השני, שביקרה בארץ הקודש תחילה כעולת רגל ולאחר מכן התיישבה ישיבת קבע בעיר. אוודוקיה נשאה את התואר "אוגוסטה", וכמוה גם גיסתה פולכריה. שתי הנשים זכו למעמד מיוחד בחצר האימפריאלית ומערכת היחסים המורכבת בין שתיהן, על רקע הוויכוחים הכריסטולוגיים נדונה רבות במחקר. ואולם השלכה אחת של מערכת היחסים הזו לא נדונה דיה: השפעתה על הנוף הבנוי של ירושלים. עיון במקורות התקופה, בעיקר באלה הנוגעים לפעולותיהן של השתיים, במה שהסוציולוג הצרפתי פייר בורדייה מכנה "שדה הסחורות הדתיות", מגלה תחרות בין שתי

הנשים המשפיעה על נופי הקודש, הן בקונסטנטינופוליס והן בירושלים. לתחרות זו היו השלכות על הנוף הבנוי של העיר, על המעמד המקומי והאוניברסאלי של המקומות הקדושים ועל מעמדם של האנשים הקדושים שפעלו בעיר ובמדבר שלה.

דרך בחינת פעולותיה של אוודוקיה בירושלים בימי כהונתו של יובנאליס, כאשר פולכריה פועלת ברקע בקונסטנטינופוליס, ודיון במשמעויות הסימבולית והחומרית של פעולות אלה, אראה כיצד מעוצב מעמדם הפוליטי של שלושת השחקנים האלו בשדה הדתי ואטען כי אוודוקיה פעלה, מתוך תחרות מתמדת מול יובנאליס מבית ומול פולכריה מחוץ, לביסוס מעמדה כקיסרית בירושלים תוך הפיכת עיר הקודש למרכז דתי אימפריאלי ואולי אף לבירה דתית אלטרנטיבית.

ארי לוי

סעודת האדון: האם התגלתה בריכת דגים לשימוש פולחני בירושלים הביזנטית

הרצאה זו תתאר בריכת דגים ייחודית, אשר נחשפה לאחרונה בחפירות שנערכו בדרומו של ערוץ הטירופיון ההיסטורי. במרכזה של ההרצאה יתוארו מאפייניה האדריכליים והחומריים של הבריכה, הסיבות לזיהויה כבריכת דגים, מקומה במערך העירוני ודיון על הקשרה של בריכה זו במסגרת מוקדי הקדושה של ירושלים בתקופה הביזנטית.

בראשית התקופה הביזנטית ועם התגברות ההשפעה הנוצרית במרחב, עברה ירושלים מספר תהליכים, שהשפיעו על תכניתה העירונית. תהליכים אלו הובילו על ידי השלטון ובתמיכתם של עולי רגל ואנשי אצולה אמידים, אשר השתקעו בעיר ותרמו רבות לפיתוחה. בעקבות כך, אוכלוסיית העיר גדלה, תחומה התרחב ונבנו בה מוקדי קדושה, המשמרים מסורות הקשורות לראשית הנצרות. העיר הפכה למוקד של פעילות נוצרית, שבמרכזו עמדה כנסיית הקבר. מוקדי הקדושה השפיעו רבות על המרחב העירוני, הכולל את הרחובות ומבני הציבור. אלה נועדו לשרת את המאמינים הרבים שפקדו את העיר. בסמוך למוקדי הקדושה, נבנו מבנים שתפקידם לתמוך במוקדי הקדושה ולשרת את עולי הרגל. מבנים אלו כללו אכסניות לעולי רגל, בתי חולים ועוד.

לדגים נודעה חשיבות רבה במסורת הנוצרית. הדג מהווה סמל חשוב, המסמל את ישוע עצמו ובנוסף - משמש כאחד המאפיינים של טקס סעודת האדון

(Eucharist). הדגים וחשיבותם מתוארים בברית החדשה בהקשר למספר נסים – נס הלחם והדגים (המתואר בארבעת הבשורות) ונס הדגים (המתואר בבשורות על פי לוקאס ויוחנן), אותם מבצע ישוע. תיאורים שונים של דגים מופיעים באיקונוגרפיה הביזנטית, כפי שניתן לראות בממצא הארכיאולוגי שמקורו בחפירות המתקיימות באתרים בעלי חשיבות למסורת הנוצרית.

קרבתה של בריכת הדגים למוקדי הקדושה והעלייה לרגל המרכזיים של האזור – לכנסיית השילוח והבריכה שבתחומה, המשמרת מסורות ריפוי וקדושה הקשורות בפולחן מים, למוקדי הקדושה בהר ציון כמו גם קרבתה למערך הדרכים העירוני, המחבר כאמור בין מוקדי הקדושה השונים, מחזקת את המשמעות הליטורגית הקשורה בבריכת הדגים – גם בטקסים שונים וגם כחלק ממערך מבני השירות והדרכים, הנועד לתמוך ולשרת את הקהילות הנוצריות הפועלות באזור ואת עולי הרגל הפוקדים את אתריה הקדושים של ירושלים. בריכת הדגים המתוארת בהרצאה זו מיוחדת גם מן ההיבט הליטורגי, וגם עקב היותה ממצא נדיר בתחומה של ירושלים – ממצא שטרם תועד בתולדות המחקר הארכיאולוגי של העיר.

מורן חג'בי, זרזה פרידמן ואירנה זילברבוד

שְׂאוּ יִדְכֶם קֹדֶשׁ (תהילים קל"ד) – עדויות גרפיות להגעת צליינים לירושלים

בחפירות מחודשות שנערכו שבגן הארכיאולוגי ע"ש דוידסון מדרום להר הבית נחשפה תעלת מים קדומה המתוארכת לשלהי התקופה הביזנטית. תעלה זו בוטלה מאוחר יותר על ידי בנייה מהתקופה האומיית בעת הכשרת המרחב למבנה ציבור שזוהה על ידי בנימין מזר ומאיר בן-דב כארמון אומיי (מבנה II) שהוכשר בתקופתו של אל וליד הראשון.

בעת החפירה בתעלת המים התגלתה על אחת מדפנותיה חרות (גרפיטי) המתארת סצנה מפורטת למדי של ירידת צליינים מספינת מפרש. בחרות מתוארות שלוש ספינות וסביבן לפחות עשרים דמויות – גברים ונשים – המניפות את ידיהן אל על בתנוחת תפילה וחלקן אף עם שיער מסומר. להערכתנו התיאור המפורט הדמויות היורדות מן הספינה נועדו לבטא את התרגשותם הדתית של הצליינים מהגעתם אל ארץ הקודש, לאחר סיומו של המסע הימי המסוכן והמפרך, שהוא השלב האחרון לפני הגעתם אל ירושלים

עיר הקודש. מיקומה בתוך תעלת מים במקום שלא נועד מלכתחילה להראות בציבור מצביע על החשיבות הדתית שנשאה החרות לאדם שיצר אותה.

חיזוק להשערה זאת מתקבל מציור של סצנה ימית מקבילה בקפלה של וארטאן הקדוש בכנסיית הקבר בירושלים. הציור מתאר אוניה רומית שהפליגה לארץ הקודש ועגנה ככל הנראה בנמל קיסריה במאה הרביעית לספירה (CE 330). מתחת לאנייה מופיעה הכתובת "DOMINE IVIMVS" ('אלוהים הגענו!') המתייחסת לאמרה של לאטאטוס "נלך לבית האלוהים".

מניתוח תיאור מרכיביה הטכניים השונים של הספינה יש לשער כי מדובר בספינת גומא שהביאה צליינים קופטים ממצרים. לדעתנו מדובר באחד התיאורים הגרפיים הראשונים המתארים את הגעת הצליינים אל חוף מבטחים (כנראה בנמל קיסריה) בדרכם לירושלים והוא נועד להביע את התרגשותם מסיום מסעם המפרך והמסוכן אל עיר הקודש.

שתי הסצנות הימיות, מחפירות מרכז דוידסון ומהקפלה של וארטאן הקדוש בכנסיית הקבר בירושלים, מספקות עדות להגעתם של הצליינים לעיר הקודש בירושלים. בהרצאה זאת נדון בתופעת החרוטות של צליינים בארץ הקודש ומשמעותן הרוחנית והחברתית, ונציג את החרות על מרכיביה השונים ובדגש על המשמעויות הדתיות הנגזרות ממנה. עוד נציג את המשמעויות הכרונולוגיות הנגזרות ממיקומה בתוך מבנה II שהתגלה בחפרות מזר ובן-דב.

[מושב שלישי: ירושלים בין שמיים לארץ, מהתקופה האומאית ועד התקופה הממלוכית](#)

ד"ר דב תמרקין

הגיאומטריה של השער לשמים: מה גורם למתבונן בהיכל כיפת הסלע את תחושת ההוד, ההדר והקדושה?

מסורת מוסלמית עתיקת יומין קושרת את הסלע שתחת כיפת הסלע לעלייתו של הנביא מוחמד לשמיים. במוקד עבודת המחקר שלי עומד מבנה כיפת הסלע, שנבנה בשלהי המאה ה-7 לספירה, ומקובל במחקר כמבנה המונומנטלי הראשון שנבנה על ידי מוסלמים. עד היום נשאלת במחקר השאלה: מה גורם למתבונן במבנה את תחושת ההוד, ההדר והקדושה?

תצפיות שערכתי העלו מאפיינים ייחודיים בממדי כיפת הסלע שלא זוהו עד כה. באמצעות צילומי המבנה, עיבוד תמונה, ושימוש במערכת תלת-המימד (GIS Jerusalem) גיליתי שהפרופורציה בין מידות בסיסו של המבנה לגובהו תואם את המספר 1.618, המכונה "יחס הזהב" או "חיתוך הזהב". תצפיות העלו שפרופורציית יחס הזהב דומיננטית בממדים רבים נוספים בחיצוניות המבנה. שימוש במערכת ההדמיה התלת-ממדית GIS קבע עוד כי מבט-העל של ההיכל תואם גם הוא את יחס הזהב. יתר על כן, אותה תופעה שוררת גם בממדים רבים בפנים ההיכל המתומן.

צורות גאומטריות שהיחס בין צלעותיהן (למשל בין האורך והרוחב של מלבן) הוא יחס הזהב נחשבות לאסתטיות במיוחד, וכבר בתקופת הרנסאנס קיבל יחס זה את הכינוי "הפרופורציה האלוהית". מבנים הבנויים על פי פרופורציות יחס הזהב מקרינים תחושה של אסתטיקה מושלמת וקדושה. בעוד יחס הזהב מופיע במונומנטים מקודשים אחרים בעולם, התופעה לא אובחנה עד כה בכיפת הסלע. שפע כזה של מרכיבים במבנה יחיד הוא חסר תקדים. הרצאתי תציג באופן חזותי-גרפי את ריבוי הופעת יחס הזהב בממדים רבים של כיפת הסלע, מבחוץ ומבפנים, ותתייחס למניעים האפשריים לשילוב יחס הזהב בעיצוב המבנה, מקורותיו ותוצאותיו בעיני המבקרים.

ד"ר ברק מוניקנדם-גבעון וד"ר רינה אבנר

מירושלים בדרך למעלה: פסיפס הסנדלים העבאסי שהתגלה למרגלות הר-הבית

במהלך עונות החפירה 2019-2020 של רשות העתיקות ברחבת הכותל, נחשפה רצפת פסיפס ייחודית מתחת למבואת הכניסה למנהרות הכותל. רצפת הפסיפס היא חלק ממכלול הכולל מספר חדרים המתוארכים על סמך הממצא הקטן שנמצא בחפירה לתקופה העבאסית. רצפת הפסיפס היא הראשונה המוכרת מתקופה זו בחפירות ירושלים.

הפסיפס, עוטר במדליון ובו מתוארים זוג סנדלים הפונים מזרחה, לכיוון הר-הבית. בעוד שמוטיב הסנדלים מוכר מהעולם הרומי והביזנטי, הימצאותו בהקשר של בנייה בתקופה המוסלמית הקדומה, מפתיעה. טכניקת עשיית הפסיפס בלתי שגרתית, שכן כולו עשוי מקוביות פסיפס בגדלים שונים ומחומרים שונים בצבעים ובגוונים שונים, כולל שימוש בשיש, חרס וזכוכית בהם

קובייה אחת עשויה זכוכית המצפה עלה זהב. נראה שבתהליך הנחת הפסיפס נעשה שימוש חוזר בחומרי גלם שנאספו מהריסות של מבנים קודמים. התופעה של מחזור חומרים בעיטור רצפות מוכרת מחדר נוסף שהתגלה באותן חפירות וגם הוא מתוארך לתקופה העבאסית וכן מחפירות נוספות בירושלים ובטבריה.

בהרצאתנו נציג את הפסיפס בהקשרו האדריכלי וההיסטורי התרבותי, נדון באיקונוגרפיה של מוטיב הסנדלים בזיקה למחקר שפרסמה ל" חבס העוסק במוטיב הסנדלים בפסיפסים מהתקופה הביזנטית בארץ-ישראל ובעבר-הירדן, ובמקורותיהם האומנותיים בפסיפסים הרומיים. בהרצאה נציע רובד נוסף לפרשנויות האפשריות של מוטיב הסנדלים בפסיפס העבאסי, רובד המעוגן במיקום הגיאוגרפי ובאוריינטציה של הסנדלים הפונים לחארם אל-שריף, ובמסורות שהשתמרו בחדית' הקשורות לקדושת הסנדלים של הנביא מחמד ולמעמדן ב"מסע הלילה" של הנביא. פסיפס הסנדלים מהתקופה העבאסית מהווה חוליה בשרשרת ההתפתחות של פולחן הסנדלים של מחמד, הערצת תמונות של הסנדלים, ועיצוב של מוטיב חזותי המשמש עד ימינו אנו בקמעות.

ד"ר רעפא אבו ריא

בין מעלה ומטה - מתי הופיעו מינרטים בנוף ירושלים האיובית-ממלוכית?

תהליך האסלמזציה של העיר ירושלים החל עם כיבוש צלאח א-דין, אשר תמך במפעלי בנייה ייחודיים על מנת להחזיר את הצביון המוסלמי המובהק לעיר בזמן הקצר ביותר. תיקון מערך הביצור, החזרת המקומות הקדושים למוסלמים והחזקה במקומות הקדושים לנוצרים, בניית מדרסות ומעוני סופים, בניית אזור המוריסטאן, הבטחת מקורות המים והעורף החקלאי שולבו לרוב במנגנון וקף ממסדי ובכך תרמו רבות להתיישבות המוסלמית בעיר ובסביבתה הקרובה. מבני דת וכנסיות רבות הוחרמו והומרו למוסדות דת מוסלמים.

אלמנט המינרט (הצריח) הינו הסמל האדריכלי המובהק ביותר לייצוג מקומות קדושים מוסלמיים והוא מציין מסגדים, מעונות סופים, מדרסות ועוד. יתר על כן, עוצמת שליטת המינרטים בנוף ציינה ממד סימבולי, סמל שלטוני ואות ניצחון, במיוחד בירושלים, שעברה המרה מובנית מנצרות לאסלאם. מעניין שטרם זוהו מינרטים בירושלים מתקופת צלאח א-דין והופעתם לרוב היא רק בתקופה הממלוכית.

המינרט היחידי הידוע בבירור בתיאורו לתקופה האיובית נמצא מעל משכנו של הפטריארך בתקופה הצלבנית במבנה אל-ח'אנקה א-צלחיה. מינרט זה מופיע בחיבורו של מוג'יר א-דין משלהי המאה ה-15 והוא מוסר כי המיזם נוסד ביוזמת שיח' הח'אנקה אל-צלחיה ברהאן א-דין בן ע'אנם למרות מחאתם הנחרצת של הנוצרים. מוג'יר א-דין סיכם סיפור של חלום מרתק בו הופיע הנביא בפני שיח' בורהאן והבטיח לו מקום בגן עדן כתגמול לבניית "המינרט מעל ראשם של הכופרים". (מג'יר א-דין 1999, כרך 2: 102).

בסקירתנו נציין ארבעת מינרטים הנמצאים בחרם א-שריף. מתברר שכולם הוקמו בתקופה הממלוכית. אלפח'ריה נוסד בשנת 1278, בהוראת הסולטאן חוסאם א-דין – לאג'ין; באב אלע'ואנמה נוסד בשנת 1298; שער השלשלת/באב א-סלסלה, נוסד בשנת 1329 ואל-אסבאט, נבנה בשנת 1367 על ידי האמיר סיף א-דין קטלובע'אה. מוג'יר א-דין מתייחס לעוד שני מינרטים שנבנו בתקופה הממלוכית האחד מעל מסגד עומר שליך כנסיית הקבר (נבנה קרוב לשנת 1465), והשני בסמוך לבית הכנסת הרמב"ן ברובע היהודי. מינרט נוסף נמצא בשכונת א-סעדייה מדרום לחרם א-שריף. גם הוא נבנה בתקופה הממלוכית.

מתברר שבתקופה הממלוכית והאיובית נבנו ארבעה מינרטים מחוץ לחרם א-שריף ולרובע המוסלמי ולפי דעתו של ברגוין הם "נבנו כהתרסה נגד האוכלוסייה הלא-מוסלמית ששכנה בקרבת מקום". ניתן לסכם כי אלמנט המינרט התרחב באופן הדרגתי בנוף של ירושלים האיובית והממלוכית ויתכן שהוא רומז על אופי חלחול ההשפעה האסלאמית בעיר שכנראה הגיע לשיא רק בשלהי התקופה הממלוכית.

Catalin-Stefan Popa

Syriac Monastery as a Type of "Jerusalem Above"

At the end of Antiquity, the idea of Heavenly Jerusalem starts to permeate Syriac literature, growing into an identity marker of monastic and ascetic reception. Any convent ('umrā) and monastery (dayrā) is an imitation of Jerusalem Above (Ūrešlem d-'elyātā).

The presentation will argue that Syriac monastic authors mixed the perspectives in imagining the heavenly Jerusalem, epitomizing changes in the attitude from a sporadic to a very focused interest. A survey into the ascetic tradition based on selected cases (7th to 12 c.) will be done, to illustrate how monks have been encouraged not only to stay in their cell and meditate to that Heavenly City as an expectation of the future life, but also to prove virtues and monastic discipline as conditions in accessing the City Above already from this life and “to be a ruler and king in the Eternal City (*shalitā w-mālkā b-mditt ‘ālam*).” That means monks should practice virtues in the monastery as a symbol of the City Above and be anchored in meditation to receive a guarantee of entry into that Jerusalem Above.

Authors have engaged with the topic and proposed that Heavenly Jerusalem must be the monks’ only constant concern: “Think of what is above, and not of what is on earth”. This trend has been sustained by the monasteries keeping alive the image and hope of the City Above through the daily life of the monks, as one can read in a Syriac mystical text penned in the 10th century: “The convent truly became the celestial Jerusalem, (*‘elyātā hī Ūrešlem*) through its commandments and its angelic rules and by the spiritual works of the brothers, through offices, prayers, and offerings they have brought to the Most Holy Trinity who rules the worlds”.

[מושב רביעי: כנסיית הקבר מהתקופה הביזנטית לתקופה הצלבנית](#)

Ambra D’Alessandro

The Topography of Jerusalem’s Spirituality through the Byzantine *Itineraria*: An Analysis between Perception and Archaeological Materiality Starting from the Holy Sepulcher

Pilgrims perceive Jerusalem as a sacred city, envisioning it as a divine and spiritual place even before physically arriving. However, upon reaching the location, the tangible reality of the city clashes with their expectations, leading to a stark contrast between the utopian vision they have constructed in their minds and the reality of earthly Jerusalem, with its structures, rituals, and diverse cultures. Literary sources play a fundamental role in the topographical reconstruction of the city, as they contain references to specific places, buildings, streets, and practices that, when properly interpreted, enable the understanding and recreation of the urban and religious environment in a particular historical period.

In particular, the Byzantine *itineraria*, although having different purposes than mere topographical descriptions, provide detailed narratives of the main Holy Places, outlining the liturgical spaces and offering a detailed view of the present structures. During their journey from one place to another, these sources provide valuable elements that sometimes allow for the establishment of an approximate dating of the buildings themselves. Jerusalem is depicted as a paradisiacal utopia, where everything thrives abundantly thanks to divine blessing.

Through an interdisciplinary approach that combines archaeological, historical, and theological methodologies, this study aims to explore the link between the perception of sacred places and their physical materiality, beginning from the Holy Sepulchre.

ד"ר אנסטסיה קשמן

**הפרטורים, העמודים הבוכים והר הבית – על התיארוך האפשרי של קפלת
הלנה בכנסיית הקבר**

בראשית המאה הרביעית כתב הנוסע מבורדו כי הפרטורים של פונטיוס פילטוס, בו שפט את ישו לצליבה, נמצא "בצד ימין במורד העמק", בהליכה "מחוץ לחומת ציון לשער שכם". לאורך התקופה הנוצרית הקדומה זוהה המקום בתוך כנסיית האגיה סופיה (סופיה הקדושה) בירושלים עד שחדלה להתקיים בראשית המאה השביעית. הבעיה הגדולה היא שאין אנו יודעים במדויק איפה עמדה כנסיית האגיה סופיה. חוקרים שונים הציעו לחפש אותה, בין היתר, ברחבת הכותל המערבי ואף על הר הבית. באופן מפתיע להנחה זו, אשר נשמעת על פניו כבלתי סבירה, ישנם הדים לכך במקורות הכתובים של עולי הרגל במאות ה-13 וה-14. יתרה מזו, אפשר לאמת קשר זה בפריטים ארכיטקטוניים שהשתמרו בתוך כנסיית הקבר: המסורות מימי הביניים מצביעות על מקורם בפרטורים ולצד זאת ניתוח הסגנון האדריכלי שלהם מראה דמיון לממצאים בסביבות הר הבית.

בהרצאה זו אביא את המקורות המחזקים את האפשרות כי יש לחפש את הפרטורים של התקופה הנוצרית הקדומה בקרבת הר הבית או אפילו ממש עליו, ואף אנסה לענות על השאלה האם המסורת הזו נעלמה ללא כל עקבות. ההנחה היא כי המסורות של ירושלים לא נעלמות בקלות ויש להן חיים משל עצמן, גם כשהמציאות בשטח לא תומכת בהן יותר.

ד"ר עמית ראם ואליה ברקוביץ'

נשבר, הוחבא והתגלה מחדש – הסיפור של המזבח הקוסמטי הצלבני בכנסיית הקבר

ההרצאה תציג לוח אבן גדול ומעוטר, אשר נחשף בתוך כנסיית הקבר הקדוש ואת המשמעויות הדתיות הקשורות בעיטור. הלוח מעוטר בעיטורים בטכניקת הקוסמטי המיוחדת ואנו משערים כי הוא היה חלק מרהיט כנסייתי חשוב. הלוח עבר גלגולים שונים ומשונים עליהם נפרט בקצרה בהרצאה. בדיקה קפדנית של רישומים היסטוריים הנוגעים לכנסייה וראיות נסיבתיות מצביעים על כך שהלוח הוא הקטע היחידי ששרד מהמזבח הראשי של הכנסייה הצלבנית והוא עמד בקצה המזרחי של אולם המקהלה. מקור היסטורי מזמנם של הצלבנים מאפשר לנו לתארך את המזבח במדויק לשנת 1149. הקוסמטי היא טכניקת עיטור יוצאת דופן שהתפתחה ברומא במהלך המאה ה-12 ואילך. שיטת עיטור זו נהגה בכנסיות רומא המרכזיות והיא טומנת בחובה משמעויות דתיות ורוחניות עמוקות הקשורות לסדר האלוהי. בהרצאה נרחיב את הדיבור על נושא זה.

ננסה לבחון גם דוגמאות נוספות בארץ של טכניקת הקוסמטי, הן בכנסיית הקבר והן בכנסיות אחרות. לבסוף, ננסה לעמוד על המשמעות של מציאת הלוח המעוטר בהקשר האומנותי הרחב יותר של התקופה ותולדות המבנה.

ד"ר רוברט קול

מטבע "כנסיית הקבר" של המלך אמורי הראשון: עדות ייחודית אודות כנסיית הקבר במאה ה-12

עם כיבוש ירושלים ותפילת ההודיה שנערכה בכנסיית הקבר ב-15 ביולי 1099 הפכה הכנסייה למרכז הרוחני ומקום העלייה לרגל החשוב ביותר בממלכת ירושלים. כעבור 64 שנים עם עלייתו לשלטון הנפיק מלך ירושלים אמורי הראשון (1163 – 1174 לסה"נ) מטבע מסגסוגת כסף שעליו מופיע דמותה של הכנסייה. בהרצאה אעמוד על הרקע, הסיבות וחשיבות הופעת הרוטונדה (כיפת הכנסייה) במטבע תוך כדי שימוש במחקר נומיסמאטי, ארכאולוגי והיסטורי.

מושב חמישי: חול וקודש בירושלים בתקופה הצלבנית

ד"ר עמיחי שוורץ

מלכת השמיים ומלכת הארץ - מבט חדש על קברה של המלכה מליסנדה בכנסיית קבר מרים

אחד מהשרידים הארכיאולוגיים הפרנקיים הבולטים בירושלים הוא קבר מרים בערוץ הקדרון. בקבר זה גם נקברה מלכת ירושלים מליסנדה. מליסנדה, בתו של בולדווין השני, הוכתרה בשנת 1131 ביחד עם פולק, ובכך לא הייתה רק אשתו של המלך, אלא מלכה בזכות עצמה. לאחר מותה בשנת 1161 היא נקברה בגומחה בתוך קבר מרים. על גבי הקשת המובילה לגומחה זו, נמצאים עיטורי פרחים. למרות שכמה וכמה חוקרים חשבים דוגמת בגטי, פולדה וכנען-קדר כתבו על הקבר, אף אחד מהם לא התייחס לאלמנט עיטורי זה ולמשמעותו. במהלך ההרצאה אציג פרשנות חדשה לעיטורים אלו, תוך בחינת ההקשרים השונים של המלכה הפרנקית כגון קברי המלכים הגברים, הרקע ממנו הגיעה מליסנדה והקשר למרים, 'מלכת השמיים'.

משכילים לטינים וחיי רוח בירושלים הצלבנית - הצצה לכתב יד דואה 882

בבואנו ללמוד אודות תפיסותיהם של הלטינים תושבי ממלכת ירושלים הצלבנית (או הפראנקית) ביחס לאתרים בירושלים, וביחס לשלטון החילוני והדתי שלהם, אנחנו מתבססים בראש ובראשונה על תיאורי מסע וכרוניקות. בהרצאה המוצעת כאן, אציע להשתמש בשני סוגים של מקורות שעד כה נעשה בהם שימוש מועט ביותר בהקשרים אלה: ראשית, הערות בשוליהם של כתבי יד, ושנית רשימות של שליטים ובעלי תפקידים אחרים. הדיון יתבסס על כתב יד אחד שמציע מקורות משני הסוגים הללו: Douai, Bibliothèque municipale, MS 882. ראשית, נתבונן בהערות שהוסיף קורא על השוליים של החלק של כתב היד הזה הכולל את חיבורו הידוע של פרטלוס (Fretellus) אודות ארץ הקודש. לאור שיקולים שיובהרו בהרצאה, ברור שהערות אלה נוספו לכתב היד לפני שנת 1174, ועיון בהן יראה שאם הן לא נכתבו בירושלים, הן לכל הפחות משקפות את מחשבותיהם של אנשים שהכירו את העיר ותולדותיה היטב, ועל כן שופכות אור על נושאים שהעסיקו את תושביה הפראנקים. לאחר מכן נציג קובץ של רשימות שמופיע בכתב יד זה, ובגרסאות שונות גם בכתבי יד נוספים. כפי שנראה, לפחות אחת ממטרותיהן של הרשימות הללו היא חיזוק הלגיטימציה של השלטון הלטיני, הכנסייתי והחילוני, באמצעות חיבורו לשושלת הקרולינגית, למלכי ישראל ולכמורה היוונית שניהלה את הכנסייה בעיר עד 1099. לסיכום, אטען שהערות בשולי תיאורים של ירושלים (ושל ארץ הקודש בכלל), ורשימות של בעלי תפקידים, המופיעות בכתבי יד נוספים, יכולות לקדם את ידיעותינו אודות התרבות הצלבנית.

ד"ר טל לאופר

ירושלים של מעלה וירושלים של מטה בסרט "ממלכת גן עדן" של רידלי סקוט (2005)

עם כיבושה של ירושלים על ידי הצלבנים, נאלצה ממלכת הצלבנים החדשה להתמודד עם המציאות היומיומית של ניהול השלטון. הדימוי האוטופי של ירושלים של מעלה, שהועלה על נס באירופה, התערער כאשר הגיעו הצלבנים לירושלים וחזו בעיר שונה לחלוטין מזו שעליה חלמו ואותה דמיינו בהתבססם על דרשות הכמרים בכנסיות. האמונה שהעיר תיפול לידיהם באמצעות נס אלוהי וללא מאבק – התבדתה, וגם לאחר שכבשו אותה הם נאלצו להתמודד

עם מתקפות מוסלמיות, שהגיעו לשיאן עם כיבוש העיר בידי צלאח א-דין בשנת 1187. בכך, הפנטזיה שצמחה אי שם באירופה בסוף המאה ה-11 התנפצה לרסיסים.

מטרת הרצאה זו לבחון את האופן שבו מוצג הניגוד שהתקיים בין ציפיותיהם של הצלבנים לבין המציאות שאותה פגשו עם הגיעם לירושלים הצלבנית בסרטו של רידלי סקוט משנת 2005 "ממלכת גן עדן". הסרט, המשלב בין בדיון ומציאות, מציג את דמותו של נֶפֶח בשם באליאן (דמות המבוססת באופן רופף מאוד על באליאן מאיבלין), שנוסע לארץ הקודש חדור אמונה וחלומות לגבי הפריחה והעתיד המזהיר שצפויים לממלכת הצלבנים, אך בירושלים הוא מגלה את המציאות המכוערת. לאורך הסרט מוצג החלום ושברו, והוא מראה כיצד אמונתם התמימה של הצלבנים, שדמיינו את הגעתם לעיר שמיימית ומושלמת, התנפצה לנוכח המציאות.

ההרצאה תתבסס על ניתוח מקורות מימי הביניים שישמשו אותי לניתוח קולנועי של סצנות מפתח בסרט, המדגישות את הדיסוננס שהתקיים בין הציפיות לתוצאות. במהלך ניתוח הסרט, שאציג ממנו קטעים רלוונטיים, אתמקד בשני נושאים שחוזרים כחוט השני לאורכו: האחד, הוא ההבדל בין התפיסה הרומנטית של ירושלים המפוארת כפי שהיא עולה בתיאור המקראי לבין מראָה העיר הצנוע (שלא לומר העלוב) שאפיין אותה בימי ממלכת הצלבנים; והשני, התערערות האמונה בדבר תמיכתו של אלוהים במסע הצלב (deus vult), אל מול המציאות שבה הנוצרים בירושלים מופקרים ואינם זוכים לסיוע של ההשגחה העליונה.

יום חמישי 1.8.2024

[מושב ראשון \(מושבים מקבילים\)](#)

[ירושלים ואתריה בתודעת העולם הנוצרי בעת החדשה \(באודיטוריום\)](#)

פרופ' ריכב (בוני) רובין

לא רק שתי ירושלים אלא אפילו שלוש: ירושלים בספרם של בראון והוגנברג: "ערי העולם" (סוף המאה ה-16)

בין השנים 1572-1618 נדפס בקלן שבגרמניה חיבור רחב היקף בן ששה כרכים שתיאר במלל ובאיור את ערי העולם. החיבור "ערי העולם" (Civitates Orbis Terrarum) נוצר על ידי גיאורג בראון (Braun) ופרנץ הוגנברג (Hogenberg) וזכה אחר כך למהדורות רבות ואף תורגם ללשונות אחדות. לכל עיר הוקדש דף כפול שבצידו החיצוני טקסט אודות העיר ובצידה הפנימי מפה או מראה גרפי. הטקסטים נכתבו על ידי בראון, שאסף מידע רב ממקורות שונים והתחריטים נוצרו על ידי הוגנברג, חלקם הגדול על פי מפות שהיו לפניו. אחד המאפיינים של עבודתו של הוגנברג הוא העמדת דמויות המאפיינות בלבושן את בני אותה עיר בחזית האיור על רקע העיר. הכרכים סוקרים את ערי העולם מדרום הודו במזרח ועד ערי העולם החדש במערב ומהודו בדרום ועד מוסקבה וברגן בצפון. לכל אחת מהערים הרבות הללו הוקדשה כפולת עמודים אחת. אולם ירושלים (וכמוה גם רומא) זכתה לשלושה תיאורים שונים. שלושת התיאורים הוצגו בשלושה מקומות נפרדים בסדרת הכרכים: מראה כפול המציג את ירושלים הקדומה ואת ירושלים החדשה על אותו גיליון כששני המראות מבוססים על טופוגרפיה דמיונית. מראה זה נכלל בכרך הראשון (משנת 1572); מראה ירושלים שהציג את העיר בדימוי ריאליסטי למדי הוצג בבכרך השני (משנת 1574); ומראה ירושלים בימי ישוע המבוסס על מפתו המפורסמת של אדריכום הוצג בכרך הרביעי (משנת 1588).

ההרצאה תציג את שלושת התיאורים הללו, תנתח את מקורותיו של כל אחד מהם ותעמיד את ריבוי תיאורי ירושלים בתוך ההקשר הרחב של המפות והמראות של ירושלים בין המאה השש-עשרה והשמונה-עשרה.

מיכאל טשרנין ושי הלוי

הצליינות הבולגרית לירושלים העות'מאנית לאור כתובות גרפיות

בשנים האחרונות עורכים חוקרים ממרחב ירושלים של רשות העתיקות פרויקט תיעוד ייחודי בעיר העתיקה של ירושלים ובסביבתה הקרובה. פרויקט זה, העושה שימוש בטכנולוגיות צילום מתקדמות המאפשרות לחשוף אותיות וסימנים מחוקים שדהו עם השנים, מבקש לזהות את אלפי כתובות הצליינים בני הדתות השונות שהשאירו את חותמם ברחבי העיר במשך מאות שנים.

הרוב המוחלט של הכתובות שזוהו הוא של צליינים נוצרים שביקרו בעיר במהלך התקופות הממלוכית (1260-1517) והעות'מאנית (1517-1918). מסורת חריטת הגרפיטי ע"י צליינים נוצרים מוכרת בארץ החל מהתקופה הביזנטית. המשמעות הראשונית של תופעה זו הייתה בעיקרה, ככל הנראה, רוחנית-מאגית: ע"י חריטת שמו באבני עיר הקודש הצליין קיווה להנציח ולהשאיר חלק מעצמו באתר, וכך להתברך בקדושת המקום. במקרים נוספים, הכתובות נועדו להנציח את תרומתו של הצליין למקום הקדוש: במקרים כאלו הכתובות נחרטו בצורה מושקעת ואומנותית, ובלטו לעין הרבה יותר מהכתובות הרגילות. כתובות אלו נועדו, בין השאר, לרומם את שם הצליין התורם ולהוות עדות לדורות הבאים לנדבנותו.

במהלך הפרויקט תועדו מכלולי הכתובות בשלושה מנזרים יווניים-אורתודוקסים בעיר העתיקה – מנזר יוחנן המטביל, מנזר תיאודורוס הקדוש ומנזר חרלמפוס הקדוש, בהם נחשפו עשרות כתובות בשפה הבולגרית המתוארכות למאות ה-18-19 לסה"נ. כתובות אלו, הכוללות לרוב את שם הצליין, מקום מוצאו ותאריך ביקורו בירושלים, נחרטו על קירות המנזרים ע"י הצליינים הבולגרים שהתארחו שם במהלך שהותם בעיר. כתובות בולגריות נוספות תועדו גם באתרים אחרים ברחבי העיר, דוגמת כנסיית הקבר, מנזר אברהם ומנזר מר אליאס. מכלול כתובות עשיר זה שופך אור על תופעה שנעלמה כמעט כליל מעיני חוקרי הצליינות הנוצרית לירושלים העות'מאנית, והיא הצליינות ההמונית של בני העם הבולגרי בתקופה זו. מסתבר שהצליינים הבולגרים, כמה אלפים בכל שנה ושנה, היוו אז את הרוב המוחלט של הצליינים השייכים לבני העדה היוונית אורתודוקסית.

מכתבי המסעות של צליינים אלו ואחרים עולה כי הצליינות לארץ הקודש היוותה את אחד הגורמים החשובים לתנועת התחייה הלאומית הבולגרית במאות ה"ח-י"ט לסה"נ, תנועה שהביאה בסופו של דבר ל"שחרור" בולגריה מהשלטון התורכי-עות'מאני וכינונה כמדינה עצמאית. נראה, שרבים מפעילי תנועה זו – אנשי הרוח ולוחמי החירות הבולגרים – ערכו את מסע הצליינות לירושלים ואף השאירו את כתובותיהם בה.

בהרצאה זו נציג לקהל הרחב את תופעת הגרפיטי הצלייני, את הכתובות השונות שנחשפו בירושלים, ונעקוב אחרי מסלול "העקבות הבולגריות" שנמצאו ברחבי העיר, בהקשרם הרוחני וההיסטורי.

מגיא בן הנום אל שער הגיהנום וחזרה: גילגוליו שם שם גאוגרפי

היכן הוא פתח הגיהנום? האם, מדוע וממתי הוא מצוין בירושלים ובאיזה מקום בדיוק? במסגרת ההרצאה נבחן את השתלשלות זיהויו הגאוגרפי של "פתח הגיהנום" לאורך ההיסטוריה של ירושלים, הטופוגרפיה הריאלית שלה ומסורות היהדות, הנצרות והאסלאם. נבדוק את הזיקה שבין המושג המקראי "גיא בן הנום" למילה "גיהנום". ננסה לתאר את המהלך שהוביל לזיהוי פתח הגיהנום בעמק המזרחי, בקדרון – וכיצד ומתי נע השם "גיא בן הנום" אל המקום המוכר בשם זה בימינו.

ד"ר שרינה חן

"בעיני הנפש ובעיני הבשר": התשוקה לראות את ירושלים בספרות עולי הרגל במאה ה-19

ירושלים הייתה מאז המאה ה-4 לספירה יעד לעלייה לרגל של בני הדת הנוצרית. התפתחויות טכנולוגיות, תאולוגיות ופוליטיות במאה ה-19 שינו את מפת המבקרים בארץ הקודש, והוסיפו על עולי הרגל המסורתיים גם תיירים שהגיעו מארופה וארצות הברית. המחקר טוען כי בעוד המוטיבציה של עולי הרגל המסורתיים כללה רצון לבקר במקומות הקדושים לצורך מירוק חטאים והגברת האפקטיביות של תפילותיהם, חלק מהתיירים הונעו מהרצון למצוא מזור למכאוביהם, ואחרים חיפשו אחר הרפתקאות סקסואליות.

בהרצאה, המתבססת על תיאורי סופרים אירופים ואמריקאים שביקרו בירושלים במחצית השנייה של המאה ה-19, אטען כי מוטיבציה נוספת שהנחתה את התיירים הייתה השאיפה לראות בעיני הבשר את ירושלים. נשאל: מה הם ביקשו לראות? מה היה היחס בין מה שראו בעיני רוחם למה שראו בפועל? ואיך התמודדו עם הפער בין השניים? ההרצאה תתייחס למתח המובנה בין דומיננטיות המבט על העיר החזיונית בספרות הנוצרית (חזון יוחנן), שתרם לעיצוב דמותה בעיני המאמינים, לבין מרכזיות חוש הראיה, והמשמעויות האונטולוגיות שניתנו לו בעידן הנאורות (דקארט ולוק).

ידידיה ונגובר

ההבחנה בין ציון ובין ירושלים בכתביו של ר' יוסף ג'קטיליה

ר' יוסף ג'קטיליה היה אחד מן המקובלים החשובים בקסטיליה במאה ה־13, ומחשובי המקובלים בימי הביניים בכלל. הוא ביסס בכתביו את עולם המושגים של הקבלה התאוסופית, ופעל ויצר באחת התקופות המכריעות בגיבוש הקנון הקבלי – תקופת הופעת הזוהר.

כחלק מדיוניו הרבים על עשר הספירות האלוהיות ועל היחסים המורכבים ביניהן, הקדיש ר' יוסף ג'קטיליה תשומת לב מיוחדת למערכת הקשרים של שתי הספירות 'יסוד' ו'מלכות'. לפי השיטה הסמלית שהוא פיתח, ספירת ה'יסוד' מיוצגת על ידי השם 'ציון', בעוד שספירת ה'מלכות' מיוצגת על ידי השם 'ירושלים'.

לפי שיטתו הקבלית, הספירה 'יסוד' מסמלת את הצד הזכרי, הפעיל והמוליד בעולם האלוהי, ואילו הספירה 'מלכות' מסמלת את הצד הנקבי, המקבל והמתעבר. ההקבלה בין 'יסוד' ל'ציון' ובין 'מלכות' ל'ירושלים' משקפת את התפיסה הקבלית לפיה 'ציון' מייצגת את האספקט הגברי-פעיל, בעוד 'ירושלים' מייצגת את האספקט הנשי-מקבל.

הדיון על הקשרים המיוחדים בין שתי הספירות הללו נועד להדגיש את החשיבות של האיחוד והאיזון בין הצדדים הגבריים והנשיים בעולם הרוחני – איחוד 'החתן' ו'הכלה', לפי מערכת הסמלים הקבלית – ואת ההכרח שבהרמוניה ביניהם לשם קיום הסדר הקוסמי האלוהי.

יחד עם זאת, ר' יוסף ג'קטיליה קושר בין ההרמוניה בעולם האלוהי למצבם של ישראל בעולם הארצי, והוא תולה את ההרמוניה האלוהית ביציאתם של ישראל מן הגלות, ובשיבתם לארץ ישראל ולירושלים העומדת במרכז. בהרצאתי אבאר את ההבחנה שעורך ר' יוסף ג'קטיליה בין 'ציון' ו'ירושלים' ואדון במשמעויות הרוחניות והפוליטיות העולות ממנה.

ד"ר מיכאל גרוס

אהבת ירושלים של הרב יוסף חיים מבגדד: בין ארץ לשמים

הרב יוסף חיים מבגדד (1834-1909, ידוע בכינויו "הבן איש חי") היה פייטן, מקובל, איש הלכה ודרשן, סופר פורה אשר פעל בבבל בעיקר במחצית השנייה של המאה הי"ט. הוא פיתח יחס מיוחד לירושלים, יחס שהלם את אישיותו המורכבת, כמקובל וכפוסק, שנתן ביטוי הן לממד הארצי-חומרי של צרכי העיר והן לממד הרוחני של עיר הקודש. המורכבות הזאת וביטוייה המגוונים הם נושא ההרצאה.

הרב יוסף חיים ביקר בירושלים בקיץ תרכ"ט (1869) וחזר לבגדד ועמו שקי חול ואבן. את החול זרה על רצפת בית הכנסת ואת האבן קבע בפתחו (דוד סלימאן ששון, מסע בבל, ירושלים תשט"ו, עמ' קכח). רבים הבינו שהרב רצה בכך לחבב את ירושלים בלבבות בני קהילתו. אך העיון בכתביו הפרשניים (בן יהוידע, ברכות ח ע"א, מגילה כט ע"א, סנהדרין לח ע"א) והלכתיים (רב פעלים ח"א, סוד ישרים סי' ה) מכוונים לומר שהמטרה הייתה דווקא להמחיש שבית הכנסת הגדול בבגדד הוא בעצמו "כאילו ירושלים". לתפיסה זו היו גם השלכות הלכתיות.

בהרצאה נבהיר גם את עמדת המקובלים הסוברים שרק בתוככי ירושלים ניתן לכוון כוונות קבליות בתפילה ובקיום המצוות (רמ"ק, פרדס רימונים שער ח, פרק יב). הרב יוסף חיים המעיט במעמד הגיא-צנטרי של עיר הקודש והוכיח שניתן לכוון ולהשפיע בעולמות העליונים גם מחוצה לה. ועם זאת, רבים מתלמידיו עלו בעידודו והתיישבו בירושלים: הרב סלמן מוצפי, הרב יהודה פתיה, הרב סלמן אליהו ועוד, והם היוו את הגרעין המרכזי של המקובלים הספרדים בעיר. במיוחד נציין את הרב בן-ציון חזן, בא-כוחו של הרב יוסף חיים בירושלים שדאג להוצאת ספריו, הקים בהשראתו את ישיבת פורת יוסף בעיר העתיקה ותיווך במגעים למנותו ל"ראשון לציון".

לסיכום, כפייטן הרב יוסף חיים הביע ערגה עזה לירושלים, כמקובל וכפוסק הכיר במעלותיה הרוחניים של העיר וכאיש מעשה היה מודע לכל המתרחש בה. כסימן לריחוק-קירוב שבנפשו ביחס לעיר הקודש נצביע על העובדה שהוא בחר והורה להיקבר בסמוך לקברי אבותיו בבגדד, אבל מצבת-קבורה לו גם בהר הזיתים!

מירב רוזנפלד חדד

ירושלים בראי השיר הפאראליטורגי (הפינט) של יהודי ארצות האיסלם: הווה הגלות הנחוזה בשמחה בהשראת עברה ועתידה המפוארים

במשך מאות בשנים, יהודי ארצות האסלאם נהגו לחגוג אירועים דתיים כמו סעודות שבת וחגים, טקסי ברית מילה ועליות לרגל לקברות צדיקים, בשירי קודש הכתובים לרוב בעברית והמותאמים למבנה ולמלודיה של שירים ערביים אהובים. טקסטים אלה תועדו בכתבי יד שנשתמרו ובספרים שהודפסו במרוצת הדורות, אולם המלודיות הועברו בעל-פה, שונו מעת לעת, ולא תועדו. השירים נקראים שירים פאראליטורגיים שכן עיקר אפיונם נובע מהיותם מבוצעים באירועים דתיים הנחגגים מחוץ לתפילה, ומסורת שירתם ומנהגיה איננה מוסדרת על ידי ההלכה.

אחרי 1948, כשרוב הקהילות הללו עלו לארץ, שירים חדשים נכתבו ובוצעו בקרב קהילות אלה בלבד. בעקבות התפתחויות פוליטיות-חברתיות דרסטיות במהלך שנות השמונים היינו, עלייתה של ש"ס, הפך ז'אנר זה לסמל התחדשות הזהות הדתית-תרבותית של יהודי ארצות האסלאם, ועד מהרה הוא צבר פופולריות רבה בקרב סקטורים רבים אחרים בחברה הישראלית.

אחד הנושאים הבולטים בשיר הפאראליטורגי הוא העיר ירושלים המתוארת בעברה המפואר, בכאב שיממונה ובשמחת גאולתה, הכרוכים כולם בגורל האומה. במרכז תיאורי הגאולה הטבולה במילים אופטימיות של שמחה ושירה ואף בציון כלי נגינה שונים, עומד בית המקדש עם עבודת הכהנים, שירת הלויים והעם המתקבץ סביבו בשירה ורננה.

בהרצאתי, אתמקד ברפרטואר הכולל כשלוש מאות שירים שנכתבו על ידי משוררי הז'אנר בספרד המוסלמית וברחבי האימפריה העות'מנית, כולל צפון אפריקה, בין המאות האחת-עשרה והעשרים, ודרכו אציג את מרכזיותה של ירושלים בז'אנר זה, את כינוייה השונים ומקורם, את תיאוריה בכל תקופותיה ואת מעמדה בלב משורריה והאומה הגולה. היבטים אלה ייבחנו תוך שימת לב מיוחדת לתפקידו של השיר הפאראליטורגי, כז'אנר מוסיקלי עתיק ומרכזי בחיי קהילות יהודי ארצות האיסלאם, ביצירת פלטפורמה מועצמת לדימוייה ולמעמדה של העיר. פלטפורמה דתית-תרבותית המציגה תיאורים מרגשים הכורכים את גורלה של העיר בגורל אומתה והמבוצעים תדיר למלודיות אהובות, אשר יחד יוצרים תחושת רצף בין עברן לעתידן המפואר של השתיים,

ומגשרים בין הגלות לגאולה תוך יצירת תחושות עמוקות של תקווה ושמחה בהווה הגלות הנחוזה בהשראת העבר המפואר ועתיד הגאולה הקרב ובא.

מושב שני (מושבים מקבילים)

ספרים, אומנות ואומנות בירושלים במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 (באודיטוריום)

ד"ר חנן חריף

'ילקוט ציוני ציון וירושלים', 1898: שמואל ב"ק ואלבום תמונות ארץ ישראל היהודי הלאומי הראשון

ההרצאה תעסוק בחיבור לא ידוע הכולל תיאור של ארץ ישראל מנקודת מבט יהודית-לאומית, ובמחברו, שמואל בן ניסן ב"ק (1837–1902). החיבור, שנכתב בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה, נלווה לאלבום של תמונות ארץ-ישראל ותוכנו עוצב בהתאמה לסדר התמונות המופיעות באלבום. סיפורם של כתב-היד – שכלל הנראה לא פורסם מעולם – ושל האלבום, שהיה הראשון מסוגו שהופק מנקודת מבט ציונית, כרוך בדמותו של המחבר, אשר כמעט ונשכח גם הוא.

הגילויים שיוצגו בהרצאה מאירים כמה היבטים בהיסטוריה של יהודי ירושלים במפנה המאה העשרים, ביניהם חדירת אומנות הליתוגרפיה (הדפס האבן) ותחילת עידן האלבומים הציוניים. יתר על כן, תוכן החיבור וסגנונו מלמדים כי סוגת 'הקינה הלאומית' ומוטיבים מיתיים דוגמת דם ההרוגים אשר 'מקדש' את אדמת הארץ קדמו לתקופת העלייה השנייה ונכחו גם בתודעתם של ילידי 'היישוב הישן'.

עדיאל ברויאר

כי מציון תצא תורה: מתחים ותקנות על מסחר בכתבי יד בירושלים במאה ה-19

בהרצאתי אעסוק במתח שקיים בתרבותם של אנשי ירושלים במאה התשע-עשרה ביחס לסחר בכתבי יד של ספרי קודש. מתח זה נובע מהפער בין מעשה החולין של מסחר שכרוך בו אינטרס כלכלי מובהק לבין האובייקט המקודש העומד למסחר. בחלק אחד של ההרצאה אדון ביחס שבין מתח זה לבין התקנה הגורפת שלא להוציא ספרי קודש מירושלים. פרופ' מאיר בניהו הקדיש מאמר לתקנה זו, ובהרצאתי אבקש לתקן חלק ממסקנותיו לאור ממצאים שהוא לא שם לב אליהם. בחלק השני של ההרצאה אציג ממצאים המעידים על המתח המובנה במסחר של כתבי יד בתרבותם של אנשי ירושלים במאה התשע-עשרה. בניגוד לתקנה הנזכרת, הממצאים שאציג אינם פורמליים ואינם מייצגים דווקא את ההנהגה של הקהילות, כי אם את אופי ההתנהלות היומיומית של סוחרי הספרים עצמם.

אדריכל נעם סרי-לוי

בוריס שץ וירושלים של מטה

בוריס שץ הגיע לירושלים ב-17 בינואר 1906, על מנת להגשים את חזונו ולהקים את "בצלאל" בית מדרש לאמנות ומלאכת אומנות", במטרה לייסד אמנות עברית חדשה בארץ ישראל. אך לשץ הייתה מטרה נוספת, אשר שיקפה את תפיסת עולמו החברתית-תרבותית, אותה גיבש כבר באירופה וביתר שאת בפעילותו בסופיה, בירת בולגריה, והיא לפעול בקרב האוכלוסייה המקומית ולקדם את המלאכות העממיות שהתקיימו במקום עוד בטרם בואו לארץ ובכך לעזור לפרנסתם ולרווחתם של תושבי הארץ היהודיים.

בהתאם למטרות אלו "בצלאל" הוקם בשני מסלולים מקבילים: בית הספר לאומנות ובתי המלאכה. ההתמקדות ביצירת מקורות פרנסה לאוכלוסייה המקומית ופיתוח המלאכות השונות בארץ, תאמו גם את רוח התנועה הציונית ולמטרות שהציבו אנשי "ועד בצלאל" בברלין בהקמת המוסד. תפישת עולמו של שץ תאמה מטרות אלו. רגישותו לפועל ולאדם הטבעי, תאמה גם לרוח תנועת ה-Arts and Crafts ורעיונותיה, שתאמו לתפישת עולמו החברתית-תרבותית. מקובל לחשוב ששץ ו"בצלאל" ייסדו את האומנות העברית "ישי מאין", אך לא כך היה הדבר. כאשר אנו בוחנים לעומק את המציאות בארץ ישראל ובירושלים, בטרם בואו של שץ, מסתבר שהמושג "ישי מאין" אינו מדויק. במציאות הירושלמית כבר הייתה קיימת תשתית

תרבותית-אומנותית שהתבטאה בעיקר בעיסוק במלאכות השונות שרווחו בקרב הקהילה היהודית המקומית. "בצלאל" של שץ היווה נדבך חשוב בהתפתחות האומנויות והמלאכות המקומיות, אך הוא לא פעל בחלל ריק. במקביל למסורות אלו, התפתח בירושלים מוסד מודרני לעשייה אומנותית – בית-הספר "תורה ומלאכה" של כי"ח שנפתח בשנת 1882 כמוסד חינוכי ומקצועי ופעל לקדם את האומנות והמלאכות בקרב בני "הישוב הישן" ולהכשירם לעבודה יצרנית. למרות כל זאת, תרומתם של שץ ו"בצלאל" הייתה משמעותית בקידום תחומים אלו, הן במובן המקצועי, האקדמי, האסתטי, הסגנוני, באופי המוצרים ורמת איכותם. שץ הטיב לזהות את המלאכות המקומיות ורוח המקום ובהתאם לכך הרכיב את מגוון המחלקות ב"בצלאל". המוסד הפעיל סדנאות ובתי מלאכה חיצוניים מחוץ לכותלי המוסד וכך הפך להיות מעורב בקרב האוכלוסייה המקומית.

שנת הגעתו של שץ לירושלים, שנת 1906, מהווה את ראשית שנות "העלייה השנייה". על פי תפישת עולמו התרבותית, חברתית, היהודית והלאומית, התאים שץ בתפיסותיו לרוח אנשי הישוב החדש, אך בכל זאת בחר לפעול בקרב אנשי "הישוב הישן" בירושלים.

בהרצאתי אציג את המציאות המורכבת בירושלים אותה פוגש שץ בהקשר החברתי והתרבותי ואבחן כיצד תפיסות עולמו של שץ אותן גיבש באירופה משתלבות במציאות זאת. אסקור את אופיו של "הישוב הישן" מול הישוב החדש" המתגבש וכיצד שץ השתלב בין אנשי הישוב. כמו כן אשווה בין המוסד "תורה ומלאכה" של כי"ח בירושלים ו"בצלאל" של שץ ואבחן את חדשנותו של המוסד אותו ייסד. אסקור את המלאכות השונות ומקורות הפרנסה שהתקיימו בקרב אנשי "הישוב הישן" בירושלים בטרם הגעתו של שץ ובשאלה כיצד הוא גיבש את דרכו כדי לתרום להתפתחות האומנות והמלאכות בקרב האוכלוסייה המקומית ולתרום לפרנסתה.

נועה רייכמן

האמן! כי אשרי המאמין – ירושלים האוטופית של בוריס שץ

בוריס שץ מוכר בעיקר כאמן וכמייסד בית הספר לאמנות בצלאל. כמו כן, הוא ידוע גם כפעיל ציוני וכהוגה דעות סוציאליסט. הרומן "ירושלם הבנויה – חלום

בהקיץ", שכתב בשבתו בגלות בטבריה, הוא אוטופיה על ירושלים המרהיבה של המאה ה-21. הספר מתנהל בשני צירים מקבילים, ומתאר שתי תקופות בחיי העיר: ירושלים האחת מוכת הרעב והמחלות של "המלחמה הגדולה" שאותה חווה שץ על בשרו, והשנייה ירושלים העתידית, כחלוף 100 שנים מסיום המלחמה.

במהלך מלחמת העולם הראשונה גירש השלטון העות'מאני מנהיגים ציונים רבים מהארץ מחשש להמרדה, חלקם לצמיתות. חשודים אחרים ב"המרדה" נאסרו ואחדים מהם אף הוצאו להורג. למזלו של שץ הוא "רק" גורש באופן זמני לדמשק, ואחר כך אישרו לו לחזור לגליל – תחילה לטבריה ואז לצפת. בתקופת ניתוקו מאונס מבית הספר בצלאל כתב שץ את האוטופיה "ירושלם הבנויה". כרבים מבני דורו האמין שץ שמוראות המלחמה ותוצאותיה ההרסניות יביאו לכך שזו תהיה המלחמה האחרונה שיראה העולם. בוריס שץ נפטר בשנת 1932 ולא ראה איך הופכת "המלחמה הגדולה" ל"מלחמת העולם הראשונה", ואיך מתנפץ חלום השלום העולמי שלו ושל בני דורו במלחמת העולם השנייה.

בהרצאה נפגוש את ירושלים של בוריס שץ - המציאותית של 1917 וזו האוטופית של 2017. מול תיאורי הסבל והאסונות של מי שראה אותם במו עיניו, מובא חזונו בו הוא רואה את ירושלים העתידית והמפותחת של המאה ה-21, בה למשל חווה סולארית גדולה (הממוקמת באזור מעלה אדומים של היום) מספקת את צרכי האנרגיה של העיר. נראה מה התגשם מחזון זה, ונשאל - האם היינו מוכנים היום לחיות בירושלים האוטופית של בוריס שץ?

[דימויי ירושלים בספרות הקודש והחול העברית \(בצירף הגדול\)](#)

ד"ר ראובן גפני

חדש, ישן ומה שביניהם: איורי ירושלים על כריכות סידורים ארץ-ישראליים במאה ה-20 אמנות, תדמית ואידיאולוגיה

מאז שלהי המאה הי"ט ואילך, עוטרו שעריהם הפנימיים של מספר סידורים ארץ-ישראליים באיורים המציגים את דמותה ואת תדמיתה של ירושלים. זאת, הן בכדי להצהיר על מקום ההדפסה, ולהתחרות אגב כך בסידורים שהודפסו בחו"ל; הן בכדי לבטא את מחויבותם של המדפיסים והעורכים למסורות

הלכתיות וליטורגיות שמרניות-מקומיות; והן משיקולים פרקטיים, מסחריים ואידיאולוגיים נוספים.

במסגרת הרצאה זו, יוצגו ארבעה איורים שונים של ירושלים, שעיטרו (ובחלקם מעטרים עדיין) את שעריהם של ארבעה מסידורי היישוב הישן הירושלמי – חלקם בולטים ונפוצים ביותר: אור מציון; תפלת כל פה; נחמת ציון; ומנחת ירושלים. ניתוחם של האיורים השונים, יעשה תוך התייחסות לזהות המדפיסים ולמקורות השפעתם; לזמן ולמקום ההדפסה; ולנסיבות הכלכליות או האחרות שהביאו להדפסת הסידורים מלכתחילה. תוך כך יודגמו תדמיות שונות של ירושלים, המשקפות מתחים חברתיים ואידיאולוגיים שונים, והנעות כל העת על התפר שבין חדש לישן, ובין ריאליה לאוטופיה.

נחם בייטנר

"בן-גליל בקריה כן יתמה ויחל" – שירי ירושלים של לוי בן-אמתי

לוי בן-אמתי (1901-1980) הוא משורר עברי, ממקימי קבוצת דגניה ב' בעמק הירדן. בימינו, שמו נעלם כמעט מדפי הספרות העברית, אך שירתו הענפה מרתקת ורבבת-פנים.

כפעיל ציוני וכחלוץ בתנועת העבודה, שיירתו מתארת את אדמת העמק ועבודתה, את דגניה עצמה ואת אנשיה, וכן את כאבי האדם וחיו, גם כיוצר-כותב בקיבוץ. שירו הידוע ביותר, שאף הולחן, הוא "שדות שבעמק", וניתן למצוא בו את כל האלמנטים הללו. בשנות ה-50, עם גיליון של מגילות מדבר יהודה בקומראן, ביקש בן-אמתי מהקבוצה לצאת למספר חודשים למדבר יהודה כדי לחוות את חיי כת האיסיים. בעקבות שהותו שם, כתב את קובץ השירים הייחודי "ממדבר מתנה", שיצא לאור ב-1962.

הן בקובץ זה והן בקובץ השירים "אספי קיץ" (1966), בו נמצא מחזור שירים שנושא את השם "ירושלים", אנו רואים את ההתייחסות של המשורר לירושלים ההיסטורית, על שליטיה המתחלפים, תהפוכותיה הפוליטיות, אבניה וסמטאותיה. בכל השירים הללו ניתן לראות את ההיקסמות של בן-אמתי מן העיר ומגדולתה ההיסטורית והדתית – "הן בָּאֵדֶם-דָּמִי גֹן תִּפְאֶרֶת עֲבָרָה".

הוא בוכה על חורבן ירושלים את בכי היהודים ואת בכי הישועים כאחד, ומשתאה על "שלשלת דורות" העוברת מאבותיו הלוויים עד אליו, בין האָבֶל, הזרות והקירבה, בין העלייה להיכל וקריאת המואזין.

כבת דגניה ב' שחיה כבר שנים רבות בירושלים, אני רוצה לתהות בהרצאתי על פשר הקירבה והקשר העז לירושלים העולה מעטו של חלוץ ציוני-חילוני. באמצעות השירים אני בוחנת את המתח בין המשורר, איש העבודה והמעשה, לבין הזיקה הדתית, המיסטית ממש.

ד"ר רחל רוזנר

מקודש לחול: חיי יום-יום בירושלים בראי שירים של משוררים-תושבים

מאמצע שנות השמונים ועד ימינו

ירושלים בירת ישראל היא משאת נפשם של יהודים בכל הדורות ובכל התפוצות וסמל מרכזי לקיומו של העם. בסיפור תולדותיה מעורבים כוח – מלכות בית דוד; אמונה – בית המקדש; וחורבן. במלחמת 1967 הועבר סיפורה ממציאות חלומית רחוקה של גלות אל מציאות פיזית של חיים במרחב. ממזמורי תהלים ועד ימינו אלה דורות של מתפללים, הוגים, אומנים, סופרים ומשוררים נתנו ונותנים ביטוי לחוויית ירושלים שלהם: שרו על קדושתה, קוננו על חורבנה, התפעמו מיופייה ותיארו את קורותיה במלחמות בחוץ ובפנים. כל אלה ועוד מצאו ביטוי גם בשירים הרבים בני זמננו, שהובילו להרצאה זו. מצד אחד כמיהה לחוש ולחוות ולכבד את ההוד והקדושה של 'עיר הקודש' ומצד שני עיר ככל עיר, שחייה חולין גמורים ושבה פסיפס אנושי מורכב – יהודים ושאינם יהודים, חלקם עוינים זה לזה, בני דתות שונות, מאמינים ופחות מאמינים, קנאים ופחות קנאים.

השאלה שבה עוסק מחקר זה היא: האם ועד כמה משוררים בני זמננו, ילידי ירושלים ותושביה, מתייחסים בשירהם לשני פניה של העיר: האם ביחסם אל אנשיה, נופה, אבניה וחורבותיה משתקף משהו מ"ירושלים של מעלה"? האם ועד כמה היא קודם כל עיר שמימית, קדושה, לאומית, כמו בשירי אצ"ג ורבים מקודמיו, או שהיא קודם כול, ואולי אפילו אך ורק, מקום מגורים לבני אדם. האם ועד כמה יש המצליחים למצוא את "ירושלים של אמצע" (יהודה עמיחי), את שביל הזהב, על אף שירושלים - קטבים סביב לה?

לצורך ההרצאה נבדקו עשרות שירי ירושלים, רובם של תושבי העיר, בעיקר משנות השמונים ואילך, מימי ראשית הפוסט-מודרניזם בשירה בישראל, מאז שמשוררים העזו לכתוב על חיי יום יום, נושאים ואופני ביטוי שלא היו מקובלים קודם לכן.

המסקנות שיוצגו בהרצאה: רבים ממשוררי זמננו מציגים עדות פואטית לחיים ממשיים בירושלים, כולל שמות רחובות מוכרים ופעולות של בני אדם בעיר, לשם חישוף משמעויות שמעבר, כדרכה של ספרות. ועם זאת ניכר אצל חלקם המעבר מקודש לחול, ואצל אלה מהם הנמנעים מהקודש לחלוטין – ניכר מחסור ברובד של עומק, רוחני או היסטורי או לשוני, והשירה יורדת מגדולתה.

מושב שלישי: הר הבית וירושלים בהגות היהודית, הציונית והמוסלמית

יהונתן הרשברג

"מעל פסגת הר הצופים" – המבט הציוני מההר על ירושלים וסביבתה

במסורת היהודית מסמל רעיון חידוש המקדש את התקווה האוטופית לעתיד טוב יותר, תקווה שהופיעה עם חורבן המקדש השני והמשיכה לפעם בליבות העם היהודי מאז ועד היום. בית המקדש בלט בהיעדרו הפיזי, אך הפך לסמל מפתח במסורת היהודית והופנם בהגות, בתפילה, בהלכה וביצירה היהודית לאורך הדורות. בהמשך לכך, הצטרפה התנועה הציונית למסורת הפרשנית היהודית וביקשה לייצג את המקדש בדרכים יצירתיות. המפגש בין הפרויקט ההתיישבותי-ציוני לארץ המובטחת הדגיש את המתח בין הארץ כרעיון מופשט לארץ כמרחב קונקרטי ובין ירושלים העתיקה, שסימלה את היישוב הישן והמסורתי, לירושלים המודרנית וליישוב החדש בארץ ישראל.

אחד הפרויקטים המרכזיים במפעל הציוני, שביטא את יחסה של הציונות לרעיון המקדש, היה הקמת האוניברסיטה העברית בירושלים. מראשית קיומה, ואף קודם לכן, נתפסה האוניברסיטה העברית בקרב יוזמיה כמקדש לאומי חדש, חלופה מודרנית לבית המקדש ההיסטורי. תיאור האוניברסיטה כמקדש היה שכיח בנאומים, במכתבים ובשירים של רבים בתנועה הציונית, התייחסות המשקפת את החשיבות הגדולה שייחסו למוסד במפעל הציוני. אולם רעיון האוניברסיטה כמקדש לא התבטא רק בדימויים פיזיים, אלא שימש גם מקור לדיאלוג קונספטואלי עם בית המקדש על משמעויותיו המגוונות. המבט מהר הצופים אל ירושלים העתיקה נשא אתו משמעות מיתית עמוקה שביססה אותו כמחוז זיכרון היסטורי, המביט על מקום המקדש וצופה את פני העתיד.

בהרצאתי אבחן את המבט הסמלי מהר הצופים לירושלים העתיקה, שישמש נקודת מוצא לדיון ביחסי הגומלין בין הר הצופים להר הבית, ואעמוד על

המשמעויות שהוענקו לאוניברסיטה, שנגזרו הן מזיקתה הפיזית למקום המקדש והן מהזיקה הרעיונית אליו. באמצעות ניתוח כתבות ונאומים שונים משנות הקמתה, אראה כיצד האוניברסיטה נתפסה בקרב מקימיה כמימוש חזון גאולי, וכיצד אלה שאפו לראות את האוניברסיטה כחלופה ממשית למקדש וכביטוי לאומי חדש ל"ירושלים של מעלה". אבקש לפענח את המשמעויות השונות של הדיאלוג בין האוניברסיטה למקדש, שלא התבטא רק בדימוייה הפיזיים, אלא בשאיפה ליצור קדושה ציונית הנושאת איתה משמעויות מודרניות, לאומיות ומחוללות, החותרת בתוך כך ליצור מוקד חלופי מקודש וכן להגדיר מחדש את "ירושלים של מטה".

ד"ר איציק פס

בין דיר-יאסין להר הבית: ד"ר ישראל אלדד ותפיסת ירושלים במלחמת השחרור

ירושלים תפסה מקום מרכזי בהגות הציונות המשיחית מבית מדרשו של המשורר אורי צבי גרינברג (אצ"ג). אך בעוד שבתפיסת אצ"ג היא קיבלה מקום מטאפיזי, עבור תלמידיו היא הייתה ממשות פוליטית. הבולט בהם היה ד"ר ישראל אלדד, שנחשב לאידיאולוג של לח"י, שראה באצ"ג נביא ובשירתו אורים ותומים מודרניים, אך קיבל בה בעת את עקרונותיו הפוליטיים של אברהם שטרן (יאיר) מייסד המחתרת. כאחד ממנהיגי הארגון אלדד פעל בזירה הפוליטית וניתח את המציאות בכלים פוליטיים. אך, במקביל, תפיסתו שילבה גם אלמנטים דתיים-מיסטיים, שכללו הטפה לחזון מלכות ישראל ולבניין בית המקדש כיעד בר מימוש. לא לחינם הוא הציע לקבוע כסמל הלח"י את צורת בית המקדש כפי שנחרת במטבעות בר-כוכבא. בניגוד אליו, היה זרם נוסף בלח"י שדגל בתפיסה מדינית אנטי-אימפריאליסטית שסלד מהמיסטיקה שלו והתנגד ליעדים אותם הציג וביקר אותו. כך לדוגמה פנחס גינזור טען לעומת אלדד ש"משיח צדקנו הוא סמל קדוש אך אינו הולם תנועה פוליטית והוא הדין בבית המקדש".

היחס לירושלים במלחמת השחרור משקף את הסינתזה בין הפוליטי למיסטי בתפיסת אלדד. עבורו היא הייתה מוקד מלחמת השחרור מבחינה צבאית, מדינית ורעיונית גם יחד. היא הייתה נייר הלקמוס להצלחתה או לכישלונה של המחתרת והיה לה פוטנציאל להפוך לנקודת הארכימדס של המהפכה העברית לה שאף. חבריו למחתרת לא סברו כמותו. הם ראו בה חזית נוספת במערכה ולא שעו לקריאותיו להפנות אליה את כל המשאבים הנחוצים. בשלב מסוים,

הוא החליט "לברוח" לירושלים כביטוי של התרסה כנגד השקפת העולם של חבריו והרבה להתייחס אליה בכתביו ובהרצאותיו. ירושלים בתפיסת עולמו באותם ימים נעה על הציר שבין דיר-יאסין, בה ראה פעולה שהצילה את מדינת ישראל מחורבן לבין הר הבית, והוא הטיף לבניין בית-המקדש שלפי עיקרי-התחיה, המסמך המכונן של לח"י, משמש כסמל לגאולה השלמה.

ד"ר אסף תמרי

בין מקדש הריבונות למקדש המעופף: הערות על הדמיון הפוליטי של הר הבית היום ובעבר

בעשורים האחרונים אנו עדים לעיסוק אינטנסיבי בקרב חוגים גדלים והולכים בציבוריות הישראלית בהר הבית, בעלייה ל"הר הבית" ובתשוקה לבנות עליו בית מקדש שלישי. במסגרת זו ניכרת גם עלייה משמעותית בהופעתם של דימויים חזותיים של הר הבית, הן במרחב המקוון והן במרחב הציבורי, בהקשרים מגוונים, דימויים שחלקם ממוקמים בעבר הרחוק, בעיר שכעת כבר איננה (ומוצגת כדגם), וחלקם האחר בעתיד מיוחל, לא פעם במקומו של אל-חרם אל-קדסי א-שריף, דהיינו במקום מתחם אל-אקצא, בעיר העכשווית. בהרצאה אבקש לדון בהופעותיהם העכשוויות של דימויי המקדש והר הבית כצורה של דמיון פוליטי. על רקע ההבנה של מקומו של הדמיון הפוליטי בעיצוב השיח ובחשיפה שלו, אנתח מגוון של דימויים עכשוויים, ואל מולם מגוון של דימויים אחרים, מן המאה השש-עשרה ועד היום. אעמוד מצד אחד על הדומיננטיות של דימוי "ההחלפה" בדמיון הפוליטי העכשווי, גם באתרים בהם לכאורה מדובר רק על חזון אפוקליפטי השייך לאחרית הימים (דהיינו גם בשיח החרדי העכשווי), ומצד שני אציע צורות אחרות של דמיון פוליטי לגבי הר הבית העולות מתוך המסורת היהודית, ובפרט השאלה על תנאי הסף להופעתו של מקדש חדש. מקום מיוחד יתפוס מקום המקדש בחלומותיו וחזיונותיו של ר' חיים ויטאל ואחרים בירושלים של המאה השש-עשרה, כאופק חלופי לאופק העכשווי, שיש לו הדהוד ארוך במסורת היהודית עד למאה העשרים.

ד"ר אלעד בן-דוד

חשיבות ירושלים ומסגד אל-אקצא עבור מוסלמים במערב בהגותם של מנהיגים בכירים בארצות הברית: השיח' יאסר קאדי כמקרה מבחן

למרות ריחוקם הגאוגרפי מאדמת הקודש, מוסלמים רבים במערב חשים חיבור עמוק לירושלים ומסגד אל-אקצא, הנחשבים כבעלי חשיבות דתית עליונה לדת האסלאם. זיקה מיוחדת זו נשזרת עם הזדהותם העמוקה עם הפלסטינים ומאבקם בציונות, כחלק בלתי נפרד משותפותם עם האומה המוסלמית העולמית. במהלך העשורים האחרונים, ובמיוחד מאז התעצמות הרשתות החברתיות, מתנהל שיח כן ופורה בקרב מנהיגים מוסלמים בולטים במערב ביחס לחשיבות ירושלים, אל-אקצא והסכסוך הישראלי-פלסטיני בהקשרים דתיים ופוליטיים מגוונים. אנשי דת בולטים אלו הנחשבים בחלקם למשפיעני רשת, רואים את הציבור המוסלמי במערב, ובייחוד זה באמריקה, כבעל יכולת גלובלית להשפעה ניכרת בחיזוק חשיבות ירושלים ואל-אקצא בקרב דעת הקהל המערבית וכחלק אינטגרלי מהזהות המוסלמית.

כמקרה בוחן לסוגיה זו, אתמקד בשיח' ד"ר יאסר קאדי, הנחשב לאחד הדרשנים המשפיעים והבולטים כיום בארצות הברית. קאדי שייך לדור האימאמים האמריקאים הצעירים, שפרצו לתודעת הציבור המערבי בעידן שלאחר הפיגועים ב-11 בספטמבר, בהפצת מסריהם באנגלית קולחת לקהלים רבים באמריקה ובמערב לצד נסיקת המדיה החדשה. למרות שנחשב בצעירותו כסלפי אדוק במהלך לימודיו באוניברסיטה האסלאמית בסעודיה בשנות התשעים, הפיגוע בתאומים ולימודי הדוקטור בתיאולוגיה באוניברסיטת ייל (2005-2013), השפיעו ועיצבו מחדש את תפיסת עולמו. שינויים אלו לצד עברו האסלאמי העשיר, גרמו לו להצטייר מאז העשור הקודם כדמות ייחודית בזירת האסלאם האמריקאית, בשל מעורבותו ובקיאותו הענפה בשדה האסלאמי הדתי והאינטלקטואלי המערבי.

בהרצאה אתיחס לסוגיות מגוונות בהגותו של קאדי כלפי ירושלים ואל-אקצא, שמציתות שיח נוקב הנוגע באספקטים רבים, כמו לדוגמה: הגורמים ההיסטוריים המעניקים למקומות אלו חשיבות עליונה באסלאם, הבחנה בין אנטישמיות לאנטי-ציונות, סובלנות האסלאם כלפי דתות אחרות, יחסו למוסלמים אמריקאיים-פלסטינים שרואים את הביקור באל-אקצא כתמיכה "בכלכלה בישראל", והאם הוא נחשב כפרד כיפאה (חובה דתית ציבורית) על המוסלמים במערב. כמו כן, אתיחס למבצע "שומר החומות" ומלחמת "חרבות ברזל" בעזה, שהציתו שיח חסר תקדים כלפי סוגיית אל-אקצא. יכולתם של חלק לא מבוטל מהוגים מוסלמים מערבים אלו להגיע אל המקומות הקדושים

לאסלאם בישראל, בניגוד למוסלמים אחרים במזרח התיכון ומעבר לו, נושאת בחובה השפעות ותמורות דתיות, פוליטיות וחברתיות חשובות.

מושב רביעי: ירושלים ודימויה מתקופת המנדט ועד ימינו

ד"ר אלדד ברין

בין שמים לארץ - מדוע ומתי חוסל שדה התעופה הראשון של ירושלים בתקופת המנדט?

ב-1916, בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, הכשיר חיל האוויר הגרמני – שלחם לצד הצבא העות'מני כנגד כיבושה של ארץ ישראל בידי בריטניה – מנחת למטוסיו מעט מדרום לירושלים. המנחת הצנוע שירת את הקואליציה הצבאית הגרמנית-עות'מנית. עם כיבושה של הארץ עבר לשמש את חיל האוויר המלכותי הבריטי, שאף תכנן להרחיבו לכדי שדה תעופה צבאי לכל דבר ולצדו מחנה צבא גדול. אלא שמספר שנים לאחר תום המלחמה פסקה פעילות המנחת, ואחר חדש הוכשר תחתיו מצפון לעיר. ההחלטה השפיעה באופן חסר תקדים על התפתחות המרחב בו פעל המנחת, מחד, ואשר אליו הועתק, מאידך גיסא, אולם לא ברור לחלוטין מתי נתקבלה, ומאילו סיבות. גם ספרות המחקר ותיקי הארכיונים לא מאפשרים את הבנת הנסיבות המדויקות בהן התקבלה ההחלטה. הניסיון לברר את הסוגיה מהווה תרגיל מחקרי מרתק, במסגרתו עולות תובנות הנוגעות להתפתחותה של ירושלים בראשית תקופת המנדט הבריטי ויחסי השלטון המנדטורי עם האוכלוסיות היהודיות והערביות במרחב הסובב אותה.

ד"ר אסף זלצר

ללא אוטופיה, רק ריאליה: העשורים הראשונים לבניית הבירה בירושלים

במהלך השנים 1948-1949 ובניגוד להחלטת האו"ם (181) החלה מדינת ישראל לפעול למען הפיכתה של ירושלים לבירת המדינה. בנוסף להפקעת שטח לתועלת הקמה אפשרית של מוסדות השלטון בעיר הועתקו על ירושלים המערבית מספר מוסדות שלטוניים. אולם בכל השנים הללו ובטרם התקבלה ההחלטה בממשלה ובכנסת על העברת מוסדות המדינה אל העיר נעשו רק

מעט פעולות של תכנון ומחשבה על אופייה ודמותה של העיר כבירה. בדצמבר 1949 עלה ראש הממשלה מר דוד בן-גוריון לירושלים על מנת לחפש ללשכתו משרד בירושלים ומיד אחריו הגיעו משרדים נוספים. בעוד אלו מתחילים להתמקם בצורה גלויה בעיר החלו גם הפעולות לתכנון ופיתוח מרחב הבירה בעיר.

בראשית שנות החמישים ניצבה המדינה בפני אתגר חדש ללא כל הכנה וידע מוקדם. בעדר חזון ברור בנוגע לאופייה הרצוי של הבירה וניסיון מועט בהפעלת מוסדות המדינה בקריה בתל אביב נאלצה המדינה גם לתכנן בירה וגם לבנות אותה. על קשיים אלו של תרגום חזון רעיוני של בירה למציאות בשטח יש כמובן להוסיף את התנאים הביטחוניים שאפיינו את ירושלים בתקופה, את התקציב המצומצם שניתן היה להקצות לעניין וכמובן את היחסים הרצויים עם העיר שהייתה מיוצגת על ידי העירייה.

במהלך שני העשורים, שלאחר ההחלטה על העברת מוסדות המדינה אל העיר, נטעה המדינה בירה במרחב ירושלים. נטיעה זו לא תמיד תאמה את התכנון והמחשבות האוטופיות (במידה והיו) בנוגע לתפקודה של ירושלים כבירה. בהמשך לתיאור ההתייחסות של ראשי המדינה לעתידה של ירושלים כבירה, ההרצאה תתמקד במעשה התכנון והבנייה בפועל. ההשוואה בין ירושלים של מטה (מרחב השלטון שנבנה) לירושלים של מעלה (זו הרעיונית וזו שהתגבשה במשרדי האדריכלים) תאפשר להציע מבט נוסף על משמעות הפיכתה של ירושלים לבירת מדינת ישראל.

מיכל פיק-חמו

ייצוג העיר ירושלים בקולנוע הישראלי: המבט הכפול

ירושלים מתועדת בקולנוע העולמי כבר בסמוך להמצאתו (1895). בסרטים המוקדמים שצולמו על ידי יזמי קולנוע שהגיעו לאזור מרחבי העולם נוכח המתח המתמיד בין קדושה לבין מעשה השואב את השראתו מדימוי העיר בספרות ובאמנות. סרטים אלה מתמקדים בנופים ובאתרים שמסמלים את ערש הנצרות. גם בקולנוע הארץ-ישראלי שהופק ב'תקופת היישוב' ובקולנוע הישראלי המוקדם שהופק מכיוון המדינה עד לשלהי שנות השישים מיוצגת העיר באופן דומה. הסרטים מציגים את האתרים הקדושים לשלוש הדתות המונותאיסטיות, בצד אלה מתועדים הקמת המוסדות הציוניים, התחדשות היישוב היהודי בירושלים.

בשלהי שנות השישים ובעקבות הניצחון המובהק ב'מלחמת ששת הימים', מוסט המבט מהמתח בין המקודש לבין היומיומי ומתמקד בתפקידה הלאומי של העיר. זהו שינוי מהותי הגורר התעלמות ממורכבותה הפוליטית, אך הוא אינו מבטל את המבט הכפול עליה. הניגודיות שאפיינה היסטורית את הסרטים הוחלפה בכפילות משלימה, מגשרת. ירושלים מוצגת כבירה מורכבת שמשלבת בו-זמנית היסטוריה עתיקה ונוכחות של שלוש הדתות. האסתטיקה בסרטים אלה משלבת מאפיינים אוריינטליים מקומיים והיותה של ירושלים כרך מודרני סואן הנושא סממנים אוניברסליים מודרניים המשכיחים מתחים גאו-פוליטיים, מדחיקים טראומות לאומיות ועלילותיהם מסיטות את תשומת הלב מהממד הפוליטי המתקיים בסרטים. זוהי מהותו האסתטית של 'המבט הכפול' על העיר. שהוא מנכיח ומשכיח בעת ובעונה אחת את השינוי הלאומי ההיסטורי ואת המאזן המובלע והמשתמע המתקיים במבע הקולנועי.

זיקה נוספת הנחשפת באמצעות המבט הכפול על ייצוג המקום היא באמצעות ייצוג הגיבורים אשר מצבם הנפשי הוא אלגורי לכוחות השונים המעצבים את פניה של העיר. כשהעיר ירושלים מוצגת כרך מודרני, מתנהלים גיבורי הסרטים תוך שליטה עצמית ודיכוי תשוקותיהם וכשנחשפים פניה המשתנים של העיר ומודגשים הניגודים שמאכלסת העיר ירושלים מעומתים הגיבורים עם המציאות וחווים זעזועים נפשיים. החרדות וחוסר השקט שחווים גיבורי הסרטים, הם אנלוגיים להתפרצות מורכבותה הפוליטית של העיר מבעד לייצוג הרב-תרבותי הסובלני של הכרך. פניה המשתנים של העיר מוצגים כך שהממד החזותי משלים את הממד הרגשי ולהיפך. ניכור, זרות ואף פוטנציאל להתנגשות שחותרים תחת אפשרות של סובלנות והרמוניה בין-דתית נקלטים בעדשת המצלמה, אך כיון שאינם לוקחים חלק בעלילות הסרטים הם נותרים בממד הסמלי.

בהרצאתי אסקור בקצרה כיצד יוצגה העיר ירושלים עד לראשית המאה העשרים, אעמוד על הקשר בין התחדשות העיר בימי העלייה השלישית בתקופת התבססות ערכי התנועה הציונית לבין השינוי שחל בייצוג העיר באמנות; אתאר את השפעת השינויים על אופיו של התיעוד הקולנועי של ירושלים החל מהמצאת המדיום עד להקמת מוסדות המדינה ואצביע על השינוי המהותי שחל בתפיסת העיר בסרטי הקולנוע הישראלי במהלך שנות השישים של המאה העשרים. ההרצאה תלווה בצילומי סטילס וקטעי סרטים.

לגעת ב"ירושלים של מעלה" דרך עלייה לרגל ל"ירושלים של מטה" – על פרוייקט עכשווי של עלייה לרגל לירושלים

ההרצאה תתאר את המיזם החדש של "עלייה לרגל לירושלים" בהשראת שתי דרכי העלייה לרגל הגדולות באירופה: הקמינו (הדרך) לסנטיאגו דה קומפוסטלה בספרד והויה פרנציג'נה באיטליה.

נעסוק בבחינת המושג "עלייה לרגל" תוך התמקדות בתהליך הפנימי אותו עובר עולה הרגל במהלך מסעו ליעד משמעותי. נראה כיצד המסע, המגע עם הקהילות המקומיות ופגישות עם אנשים לאורך הדרך מייצרים שיח מקבל ונותן, שלעיתים קרובות מתקשר לעולמו הפנימי של עולה הרגל.

במהלך המסע, בדרך הארוכה, הופכת ירושלים למושג, המתהווה בנפשו ובמחשבותיו של עולה הרגל. בהרצאה נעסוק במתח בין הדרך הפיזית הקשה והכניסה ל"ירושלים של מטה" ובין השאיפה לגעת בנשגב. נהרהר בשאלת הצורך לפצוע את "רגליך למטה" בכדי לנסות ולגעת בירושלים של מעלה. נתאר את טופוגרפיית בניית הדרך, עליות, מורדות, קשיים, אתגרים, כל זאת לצד השאיפה להגיע לאותו יעד נשגב, בדיוק כמו המסע עצמו.